

Arnavutluk'tan İstanbul'a Bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi *

Dr. Arzu GÜLDÖŞÜREN**

Öz: Vildan Faik Efendi (1852/1853-1925), gerek yerine getirdiği vazifeler ve gerekse kaleme aldığı eserler dolayısıyla son dönem Osmanlı ulemasının önemli temsilcilerinden biridir. Devlet meselelerine kayıtsız kalmayan/kalamayan pek çok alim gibi o da 19. yy'ın önemli hadiseleri karşısında dini/devleti kurtarma yolunda harekete geçmiştir. Bu gayeyle medreselerin ıslahı için bir nizamnâme kaleme aldığı gibi Meşrutiyet rejimini güçlendirmek ve Arnavut milliyetçiliğinin yükselişini engellemek için de teşebbüslerde bulunmuştur. Bu makalede müderrislik ve muallimlik vazifesi, huzur dersi hocalığı, halkı irşad gayesiyle verdiği vaaz ve konferanslar, Meşrutiyet devrinin çalkantılı ortamında Arnavutluk'ta yürüttüğü faaliyetler, kaleme aldığı eserler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlimiye, Ulema, Medrese, Müderris, Huzur Dersi, Vildan Faik Efendi, Meşrutiyet, Arnavutluk, Medrese Islahatı, İttihat ve Terakki.

Portrait of a Scholar From Albania to İstanbul: Debreli Vildan Faik Efendi

Abstract: Vildan Faik Efendi is the one of important representatives of the ulemas of the late Ottoman period because of both the tasks which he fulfilled and the works which he penned. He started to move in the wake of the recovery of the state against the important events of the 19th century as many scholars which could not be/ was not indifferent to the issues of the state. With this purpose, he wrote a regulations for the reformation of the madrasas, made actions in order to strengthen the regime of the constitutionalism and to prevent of the rising of Albanian nationalism. In this article, his duty of the mudarris-ship and the teaching, his mastership of Huzur Dersi, the sermons and the lectures which he gave with the purpose of the enlightenment of the people, the activities which he conducted in the turbulent environment of the term of the constitutionalism and the works which he penned are emphasized.

Keywords: İlimiye, Ulema, Madrasa, Mudarris, Huzur Dersi, Vildan Faik Efendi, Constitutionalism, Albania, Reformation of Madrasa, Union and Progress.

Daha küçük bir çocukken tahsil için Arnavutluk'tan İstanbul'a gelen, eğitimini burada tamamlayan, bu şehirde müderrislik, muallimlik, huzur dersi hocalığı gibi görevlerde bulunan,

* Bu makale medrese ıslahatıyla ilgili Prof. Dr. İsmail Kara'nın yönetiminde devam ettiğimiz "Medreselerin Islahı" projesinin bir parçası olup, daha önce tespit edilememiş ıslah metinlerinden birinin yazarı olan Vildan Faik Efendi'nin hayatı ve eserlerini konu almıştır. Çalışmanın başından metnin ortaya çıkmasına kadar yazının her aşamasında yardımlarını ilgi ve teşviklerini gördüğüm aynı zamanda metni tashih etmek için değerli vakitlerini ayıran hocam İsmail Kara'ya şükranlarımı arz ediyorum. Metni okuyarak tavsiyelerde bulunan, çalışmam sırasında zevkli yardımlarını gördüğüm "Medrese Islahatı" projesinde birlikte çalıştığımız arkadaşım Dr. Zeynep Altuntaşa müteşekkirim. Metni okuyarak bazı hususlara dikkatimizi çeken aynı zamanda bazı kaynaklardan bizi haberdar eden Doç. Dr. M. Suat Mertoğlu'na teşekkür ederim. Metni okuyarak önerilerde bulunan Serhat Aslaner'e ve Vildan Faik Efendi ile ilgili bazı gazete yazılarından bizi haberdar eden Ali Adem Yörük'e teşekkür ederim. Vildan Faik Efendi'nin torunu Fatma Seniha Hanım'ım oğlu Vildan Yaşar Duracan Beyefendi'ye aileyle ilgili verdiği bilgiler sebebiyle müteşekkirim.

** Araştırmacı

Tefsir, Fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı ve Tasavvuf alanında eserler kaleme alan, dönemin önemli meselelerinden biri olan medreselerin ıslahıyla ilgili bir nizamname tertip eden, Meşrutiyet yönetimine destek sağlamak için doğduğu topraklara giderek halkı irşad vazifesini üstlenen Vildan Faik Efendi, Osmanlı ulemasının son dönemdeki mümtaz şahsiyetlerinden biridir.¹

1. Doğumu ve Ailesi

Vildan Faik Efendi,² Arnavutluk'un³ Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Perseniçe köyünde 1269 (1852-1853)'de doğdu. Babası zürrâdan İslâm Ağa,⁴ annesi Zülfiye Hanımdır. Kendi ifadesine göre künyesi Vildan Faik b. Abdüsselâm b. Abdullah ed-Debrevî idi. Uzun seneler Üsküdar'da oturduğu için Üsküdarlı Vildan Efendi namıyla da meşhur olmuştu.⁵

1 Nisan 1301 (13 Nisan 1885)'de⁶ Hacı Nevrûz Efendi ile Zeliha Hanım'ın kızı Fatma Servet Hanım'la (1861-29 Kasım 1941) evlendi. Bu evlilikten tek evladı Emine Tayyibe Hanım (1881-28 Eylül 1328/11 Aralık 1912) dünyaya geldi.⁷

2. Tahsil Hayatı

Tahsil hayatı 1277 (1860-1861)'de sekiz yaşında iken babası tarafından İstanbul'a, Üsküdar'da Vâlîde-i Atik Medresesi'nde bulunan amcası Hoca Yahya Efendi'nin⁸ yanına getirilmesiyle başla-

- 1 Onun yeni bir biyografisini kaleme alırken esas mehzaz olarak İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bulunan 3591 numaralı Sicill-i Ahval Dosyasını -dosyada *Terşihu'l-Kalem fi Lâmiyyeti'l-Acem*, (Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308) adlı eseri de bulunmaktadır- ve Ankara'da Emekli Sandığı Arşivi'nde Mülki tasnifteki 42194 numaralı dosyasını aldık. Bunun yanında Şer'îye Siciller Arşivi'ndeki *Tarik Defterleri*'nden, *Huzur-ı Hümayûn Müderrisleri Defteri*'nden, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, *Salname*'lerden, dönemin gazetelerinden, kendi kitaplarında verdiği bilgiler ile araştırma eserlerden de istifade ettik.
- 2 Hayatı ve eserleri için bkz. Ebülulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1956, II- III, s. 140-141; 828-829; Semiha Omay, *Huzur Dersleri İle İlgili Konuşmalar*, İstanbul 1965, s. 28-63. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1996, IV, s. 352-353; Mustafa Özel, "Debreli Vildan Fâik ve el-Multekât fi usûli't-tefsîr ", *İslâmiyât* II, Ekim-Aralık 1999, sy: 4, s. 223-226. Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, sy. XV, s. 67-69. Murat Sula, "Debreli Vildan Faik ve Teshilü'n-Nahv'i", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/XXIX, s. 123-174. Arzu Güldöşüren, "Vildan Faik Efendi", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 108-109.
- 3 Manastır olarak kaydedildiği yerler için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223. Bilal Temiz, "Hud Suresi'nde Hz. Lut ve Kavmi", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 12, Bahar 2008, sy: 35, s. 312. Murat Sula, *agm*, s. 125.
- 4 Babasının isminin muhtemelen yanlış bir şekilde Sellam olarak zikredildiği bir yer için bkz. Murat Sula, *agm*, s. 125.
- 5 Ebülulâ Mardin, *age*, II -III, s. 140.
- 6 Üsküdar Nüfus Müdürlüğü'nden edindiğimiz nüfus bilgilerinde kızının doğum tarihi 1881 olarak kayıtlıdır. Bu bilgiyi dikkate aldığımızda Fatma Servet Hanımla 1885'den daha önceki bir tarihte evlenmiş olması gerekir. Ancak Emekli Sandığı Arşivi'ndeki dosyada tahsis olunacak maaş için tanzim olunan ilmuhaberde evlenme tarihi olarak 1885 verildiğinden bunu tercih ettik.
- 7 Emine Tayyibe Hanım Yüzbaşı Cemal Beyle evlenmiştir. Bkz. Mehmet Nermin Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi, Temmuz 2001, II, 814. Bu evlilikten Fatma Seniha Hanım (1901-21 Nisan 1979) doğmuştur. Fatma Seniha Hanımın Ali Duracan ile yaptığı evlilikten ise oğlu Vildan Faik (27 Mayıs 1939-8 Şubat 1940) ve oğlu Vildan Yaşar Bey (10 Şubat 1941) dünyaya gelmiştir. Büyük dedesiyle aynı adı taşıyan Vildan Faik küçük yaşta vefat etmiş olup Vildan Yaşar Duracan ise hâlâ hayattadır. Fatma Seniha Hanımın soyadı nüfus kayıtlarında Aynacan ve Duracan olarak iki farklı şekilde, anneannesi Fatma Servet Hanımın ki ise Oynacan olarak kayıtlıdır. Vildan Yaşar Duracan Beyefendi'nin aktardığına göre annesi Fatma Seniha Hanım'ın soyadı Aymacan'dır.
- 8 Amcasının isminin Hoca Yakup Efendi olarak kaydedildiği yerler için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223; Bilal Temiz, *agm*, s. 312.

di.⁹ Eğitim hayatının ilk basamağı olan ibtidai tahsilinde mukaddimât-ı ulûmu Fıstıklı Mektebi¹⁰ muallimi ve aynı zamanda Üsküdar Selimiyye cami-i şerîfi baş imamı olan Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den tahsil etti.¹¹ On iki yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi, on dört yaşlarında ilm-i vücûhtan seb'a ve aşere kıraatleri tahsilini tamamladıktan¹² sonra Üsküdar dersiâmlarından Kara Hüseyin Efendi'nin damadı olan ve *Lemeatü'l-Berkiyye fi Şerhi Kasideti'l-Mîmiyyeti'l-Hamriyye* adlı eserin müellifi Üsküdar dersiâmlarından Alaiyyeli Kara Mustafa Efendi'nin ders halkasına 19 sene devam edip icâzetnâme aldı. 1299 (1881-1882)'de Üsküdar Yeni Cami-i şerifinde talebeye ders vermeye başladı.¹³ 1 Mart 1301 (13 Mart 1885)'de dersiâm maaşı olarak kendisine 95 kuruş tahsis edildi.¹⁴ 1303 (1885-1886)'de imtihanla İstanbul ruûs-u hümâyûnunu kazandı¹⁵ ve 1314 (1898-1899)'de talebeye icâzet vermeye başladı.¹⁶

3. Meslek Hayatı

A. Müderrisliği

Ömrünün neredeyse yarıya yakını müderrislik yaparak ve talebe yetiştirerek geçiren Vil-

- 9 İlk ve orta tahsilini Debre'de yaptığı bilgisi için bkz. Ramız Zekaj, *The Development Of The Islamic Culture Among Albanians During The XXth Century*, The Albanian Institute Of Islamic Thought Civilization (AIITC), Tiran 1997, s. 278-280. Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki dosyasının içindeki hal tercümesinde kendisi babasıyla İstanbul'a geldiğini ve burada ibtidai tahsiline başladığını söylediğinden Zekaj'ın verdiği bilgi yanlış olmalıdır.
- 10 Fıstıklı Mektebi'nin diğer adı Hatice Sultan Mektebi idi. Burası 1924'te tamire muhtaç ve mülhak vakıflı bir halde iken daha sonra Maarif tarafından mektep olarak kullanılmıştır. Bkz. A. Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", İstanbul Armağanı, İstanbul 1997, III, s. 360. Mektep 1927'de Vakıflar İdaresi tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiş, 1935 yılında ise yıkılmıştır. Mektebin yeri şimdiki adı İhsaniye Mahallesi olan eski Sinan Paşa Mahallesi'nin sınırları içinde, eskiden Fıstıklı Mektebi Sokağı olan şimdiki İhsaniye Sokağı üzerinde ve İhsaniye İskele Sokağı'nın karşısında idi. bkz. Mehmet Nermi Haskan, *age*, II, 908-909.
- 11 Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 140 ve Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223.
- 12 Seb'a ve aşere kıraatleri tahsilini on yedi yaşlarında tamamladığı bilgisi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352; Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223 ve Bilal Temiz, *agm*, s. 312.
- 13 Vildan Faik Efendi'nin Yeni Valide Camii'ndeki dersiâmlık vazifesi Mehmet Nermi Haskan tarafından yanlış anlaşılmış, onun Yeni Valide Camii Mektebi'nin (Gülnuş Emetullah Mektebi) en meşhur hocası olduğu, 1299 (1881)'de derse başlayıp, 1330 (1912) tarihine kadar bu görevde kaldığı bilgisi verilmiştir. Bkz., *age*, II, s. 940.
- 14 1 Teşrinievvel 1302 (13 Ekim 1886), 1 Mart 1305 (13 Mart 1889), 1 Temmuz 1305 (13 Temmuz 1889), 1 Kanunîsânî 1306 (13 Ocak 1891)'de 38'ar kuruş; 16 Eylül 1309 (28 Eylül 1893)'de 57 kuruş, 1 Şubat 1309 (13 Şubat 1894)'de 38 kuruş zamlı maaşı 342 kuruşa terakki etmiş. 1 Eylül 1310 (13 Eylül 1894)'de yüzde iki buçuk kuruş tekaüdiye kesilerek 333 kuruş on pareye tedenni etmiş. 1 Haziran 1313 (13 Haziran 1897), 27 Haziran 1315 (9 Temmuz 1899)'da 38'ar kuruş; 1 Haziran 1316 (14 Haziran 1900)'de 100 kuruş; 7 Ağustos 1316 (20 Ağustos 1900)'de 140,5 kuruş, 9 Ağustos 1321 (22 Ağustos 1905)'de 38 kuruş on pare; 1 Teşrinievvel 1323 (14 Ekim 1907)'de 38 kuruş, 1 Ağustos 1325 (14 Ağustos 1909)'da tensikan 274 kuruş, 1 Şubat 1330 (14 Ağustos 1909)'da 200 kuruş, 1 Teşrinievvel 1331 (14 Ekim 1915)'de 300 kuruş, 1 Mart 1333 (1 Mart 1917)'de 500 kuruş zemâim ile 2000 kuruşa iblağ olunmuş. 1 Mayıs 1335 (1 Mayıs 1919)'da 1200 kuruşa tenzil olmuş, 23 Mayıs 1337 (23 Mayıs 1921)'de 300 kuruş zamlı 1500 kuruşa iblağ olunmuştur.
- 15 1303 (1885-1886)'da açılan ruûs imtihanında başarılı olmasıyla Üsküdar dersiâmlığına getirildiği bilgisi için bkz. Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 140; Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223 ve Bilal Temiz, *agm*, s. 313. 1303'de icazetname aldığı kaydı için bkz. Murat Sula, *agm*, s. 127.
- 16 İcazet verdiği kişilerden biri Şeyh Ali Fakrî Efendi'dir. Fakrî Efendi, Kara Hüseyin Efendizade Hoca Ahmed Asım Efendi'den tahsil-i ilm etti. Hocası vefat ettiğinden icazet alamadı. Hayli zaman sonra Üsküdar'da Hoca Vildan Efendi talebesine icazet verdiği zaman teberrüken ondan icazet aldı. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1988, s. 361; Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, II, s. 106; Mahmut Yücer, "Üsküdar'da Sâdilik ve Sâdi Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu II*, 12-13 Mart 2014, ed. *Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü, İstanbul 2005*, I, s. 214. İcazet verdiklerinin yanı sıra Necmeddin Okyay gibi ders verdiği kişiler de olmuştur. Okyay'ın "Evladım, zamanın en iyi hocalarından ders gördüm" diye zikrettiği hocalardan biri Vildan Faik Efendi'dir. Bkz. M. Uğur Derman, "Hezârfeñ Hattat Üsküdarlı Necmeddin Okyay", *Üsküdar Sempozyumu I*, 23-25 Mayıs 2003, ed. *Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul 2004*, II, s. 188.

dan Faik Efendi'nin tedris hayatı 7 Rebiülâhîr¹⁷ 1303 (13 Ocak 1886)'da Nazmîzâde Medresesi'ne İbtidâ-i Hâric¹⁸ müderrisi olmasıyla başladı. 21 Şaban 1311 (27 Şubat 1894)'de Sâlise-i Arif Efendi Medresesi'ne Hareket-i Hâric,¹⁹ 1 Cumâdelâhire 1318 (26 Eylül 1900)'de Hoca Sadeddin Efendi Medresesi'ne İbtidâ-i Dâhil,²⁰ 6 Şaban 1322 (15 Ekim 1904)'de aynı medreseye itibari olarak Mûsıla-i Sahn müderrisi tayin edildi.²¹ 21 Ramazan 1323 (18 Kasım 1905)'de Hoca Sadeddin Efendi Medresesi'nde yine itibari olarak Sahn-ı Semân müderrisliği verildi.²² 11 Safer 1324 (5 Nisan 1906)'da Sirkeci'deki Vâni Efendi Medresesi'ne²³ 40 akçe ile İbtidâ-i Altmışlı,²⁴ 9 Zilkade 1325 (15 Aralık 1907)'de Soğukkuyu'daki²⁵ Cafer Ağa Medresesi'ne 80 akçe ile Hareket-i Altmışlı,²⁶ 21 Rebiülâhîr 1328 (1 Mayıs 1910)'da Unkapanı'ndaki²⁷ Hoca Hayreddin Medresesi'ne 92 akçe ile Mûsıla-i Süleymâniye müderrisi oldu.²⁸ 22 Şevval 1335 (11 Ağustos 1917)'de ise Hâmise-i Süleymâniye müderrisliğine getirildi.²⁹

B. Dershane Müdüriyeti, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Medresetü'l-Mütehassisin, Süleymaniye ve Medresetü'l-Vaizin Müderrisliği

Vildan Faik Efendi, ilmiye teşkilatında klasik medrese derecelendirmesi içinde yer alan medreselerde vazife aldığı gibi medreseleri ıslah etmek amacıyla -ıslah nizamnâmelerinin ardından- yeni bir düzenlemeye tabi tutulan medreselerde de görev aldı. 26 Şubat 1910'daki Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi sonrası 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911)'de 180 kuruş maaşla getirildiği Üsküdar Mihrimâh Sultan Dershane Müdüriyeti bunların ilkiydi.³⁰ Meşihat'e bağlı Ders Vekâleti'nin emriyle başladığı bu görevde yeni usul üzere tedris edilmekte olan derslerin muntazam bir surette devamına nezaret etmekle vazifelendirilmişti. Buradaki görevi 1 Teşrinievvel 1330 (14 Ekim 1914)'de³¹ dershaneenin lağv edilmesiyle sona erdi.

-
- 17 Sicill-i Ahval Dosyası'nın içindeki Tercüme-i Hal varakasının telhisine mahsus müsvedde varakası ile Emekli Sandığı dosyasının içindeki Tercüme-i halinde göreve geldiği ay "Rebiülevvel" olarak kaydedilmiştir.
- 18 İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, *Tarik Defteri (TD)*, nr: 5, s. 517'de "Hareket kerd" ifadesi kayıtlıdır. Ayrıca "Üsküdar" kaydı vardır ki bu tedris görevine Üsküdar'da başlamış olmasına işaret ediyor olabilir, aynı yerde maaşıyla ilgili rakamlar da kayıtlıdır. nr: 10'da "Hareket" kaydı vardır. nr: 4, s. 437. BOA, *Ruus Defteri*, nr: 241, s. 134.
- 19 (TD), nr: 6'da "Hareket" ifadesi, "Üsküdar" kaydı ve maaşıyla ilgili rakamlar kayıtlıdır. nr: 11, nr: 13 ve nr: 14'de "Hareket" kaydı vardır. nr: 5, s. 481'de "Üsküdar" ifadesi ve maaşıyla ilgili rakamlar kayıtlıdır. nr: 10.
- 20 (TD), nr: 11'de "Tafra kerd" kaydı vardır. nr: 13. nr: 14'de medrese "Hoca Sadedin" olarak kayıtlıdır. nr: 6'da Hareket-i Hâric müderrisi olarak zikredilse de bu bilgi yanlış olmalıdır. Medrese yine "Hoca Sadeddin" olarak zikredilmiş, "Üsküdar kaydı" ve maaşıyla ilgili rakamlar verilmiştir.
- 21 (TD), nr: 11'de "Tafra kerd" kaydı vardır.
- 22 (TD), nr: 11'de "Hareket" kaydı vardır.
- 23 Medreseye Valide-i Cedid Medresesi ya da Safiye Sultan Medresesi de denilmektedir. Bkz. Cahid Baltacı, *VI-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, II, s. 838.
- 24 (TD), nr: 11'de "Hareket" kaydı vardır.
- 25 Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK, Ankara 2000, s. 45.
- 26 (TD), nr: 12 vr. 113b'de "Hareket" kaydı da vardır. nr: 11. Sicill-i Ahval Dosyası'nın içindeki mündericatinin kaydına mahsus pusula evrakında müderris olduğu ay "RA" olarak zikredilmektedir.
- 27 Cahid Baltacı, *age*, I, s. 475.
- 28 (TD), nr: 12 vr. 108a. nr: 15 ve İlmiye Salnamesi, s. 105'de müderris olduğu ay "RA" olarak verilmiştir. Sicill-i Ahval Dosyası'nın içindeki Tercüme-i Hal varakasının telhisine mahsus müsvedde varakası ile Mülki Tasnifteki dosyasının içindeki Tercüme-i halinde 1326 (1908-1909) yılında müderris olduğu kayıtlıdır. "12 Rebiülevvel" de müderris olduğu bilgisi için bkz. Murat Sula, *agm*, s. 130.
- 29 (TD), nr: 15'de "Hamise-i Süleymaniye'ye tafra" kaydı vardır.
- 30 1327 (1911-1912) tarihinde Vâlîde Sultan Dershane Müdüriyetine getirildiği bilgisi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352; Mustafa Özel, Vildan Faik, s. 224 ve Murat Sula, *agm*, s. 131. 1329'da görev aldığı kaydı için bkz. Bilal Temiz, *agm*, s. 313.
- 31 Eylül 1330 (1914)'e kadar müdürlükte bulunduğu bilgisi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352 ve Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224. Şer'îye Sicilleri Arşivi'ndeki dosyasının içinde maaşları gösteren belgede ve Emekli Sandığı Arşivi'nde Mülki

Sonrasında kuruluşundan önce nasıl bir nizam verilmesi gerektiği ile ilgili kendisinin de müstakil bir risâle kaleme aldığı Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde görev aldı. 1 Teşrinisânî 1330 (14 Kasım 1914)'de getirildiği Âliye medresesi dördüncü sınıf Tefsîr-i Şerif müderrisliği vazifesi³² 1 Teşrinievvel 1332 (14 Ekim 1916)'da sona erdi. Âliye medresesinde müderrislik yaparken buradaki görevine ek olarak 1331 (1915-1916) senesinde Medresetü'l-Mütehassisin'in İlm-i Nâsîh ve Mensûh müderrisliğine getirildi.³³ 1 Eylül 1333 (1 Eylül 1917) tarihinde ise açıkta kaldı. 20 Ağustos 1332 (2 Eylül 1916)'da Musa Kazım Efendi'nin Şeyhülislamlığı zamanında çıkarılan nizamnâme ile medrese teşkilatında bir takım yeni düzenlemeler yapıldı. Medrese dereceleri İbtida-i Hariç, İbtida-i Dahil ve Sahn isimleriyle üçe ayrılıp bunların üzerinde Medrese-i Süleymaniye ismiyle bir medrese teşkil edildi.³⁴ Bu düzenlemeler sonrası önce 22 Kânûn-ı evvel 1334 (22 Aralık 1918)'de Mihrimah Sultan medresesine müderrisi oldu.³⁵ Sonrasında 5 Ağustos 1335'de (5 Ağustos 1919) 2300 kuruş maaşla Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde Süleymaniye Medresesinin Hadis-i Şerif Müderrisliğine getirildi.³⁶ Son olarak vaiz yetiştirmek amacıyla açılan Medreset ü'l-Vaizinde bir süre Tefsir dersi okuttu.³⁷ 1 Mart 1336 (1 Mart 1920)'de maaşı 500 kuruş zamlı 2800 kuruşa çıkarılmış, 23 Mayıs 1337 (23 Mayıs 1921)'de dersîamlık maaşına yapılan 300 kuruş zamdan dolayı 2500 kuruşa indirilmiştir. Umur-ı Şer'îye ve Evkâf Vekaleti Tedrisat Müdüriyeti Umumiyesi'nden gelen ve 15 Şubat 1339 (15 Şubat 1923) tarihinden itibaren uygulamaya konan kadro gereğince de 2000 kuruşa düşürülmüştür. 1 Kanunisânî 1340 (1 Ocak 1924)'de müderrislikten ayrılmış fakat emeklilik muamelesi icra edilmemiştir.

C. Rüşdiye Muallimliği

Tasnifteki dosyasının içindeki belgede dersane müdüriyetinde 1 Eylül 1330 (14 Eylül 1914)'e kadar bulunduğu bilgisi verilse de her iki dosyanın içindeki diğer belgelerde 1 Teşrinievvel 1330 (14 Ekim 1914) tarihi kayıtlı olduğu için yukarıda bunu vermeyi uygun bulduk. Eylül 1332/1914 tarihine kadar görevde kaldığı bilgisi için bkz. Murat Sula, agm s. 131.

32 Mustafa Özel, İlmiye Salnamesi'nden hareketle verdiği bilgide Faik Efendi'yi Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Kısım-ı Âli Tefsîr-i Şerif muallimi olarak zikretmiştir. Bkz. "Vildan Faik", s. 224. Aynı bilgi için bkz. Bilal Temiz, agm, s. 313. Oysa İlmiye Salnamesi'nde Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âli Tefsîr-i Şerif müderrisi olarak kaydedilmiş, ayrıca rütbesinin Mûsıla-i Süleymâniye olduğu bilgisi verilmiştir. Bkz. Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334, s. 174-175. Özel'in zikrettiği göreve 12 Ağustos 1334/12 Ağustos 1918'de geldiği bilgisi için bkz. Murat Sula, agm, s. 131.

33 Şer'îye Sicilleri Arşivi'ndeki dosyasında Medresetü'l-Mütehassisin'de İlm-i Nâsîh ve Mensûh müderrisliğine getirildiği kaydedilse de başka kaynaklarda Medresetü'l-Mütehassisin'in Tefsîr ve Hadis şubesinde Usûl-i Tefsîr dersi okuttuğu bilgisi verilmiştir. Bkz. *Ceride-i İlmiye*, II, sy. 15, Ramazan 1333, s. 143; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 279; Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224; Bilal Temiz, agm, s. 314 ve Murat Sula, agm, s. 131.

34 Hüseyin Atay, *age*, s. 285.

35 1914'deki İslah-ı Medâris Nizamnâmesi öncesinde hangi medreselerin İslah-ı Medâris kapsamına alınacağını belirlemesi için 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914)'de medreselerin mevcut durumunu tespit için bir rapor hazırlandı. Medrese ve Müderris Defteri'nden hareketle hazırlanan bu raporda Vildan Faik Efendi yukarıdaki tarihte Mihrimah Sultan Medresesinin müderrisi olarak gözükmektedir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, İstanbul 1978, s. 187-188. Şer'îye Sicilleri Arşivi'ndeki Sicill-i Ahval Dosyası'nda ve Emekli Sandığı Arşivi'nde Mülki tasnifteki dosyasında buradaki müderrislik göreviyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmadık.

36 *Ceride-i İlmiye*, V, sy. 48, Zilkade 1337, s. 1484. 5 CA 1337'de (6 Şubat 1919)'da Hoca Hayreddin Medresesi'ne Medâris-i Erba'a-i Süleymaniye Müderrisi olarak getirildiği bilgisi için bkz. (TD), nr. 16. 15 Ağustos 1335 (1919)'da Süleymâniye Medresesi'ne Hadis müderrisi olduğu, 22 Mayıs 1337 (1921)'de görevinden ayrıldığı kaydı için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352; Murat Sula, agm, s. 131. 1326 (1908)'de Süleymâniye Medresesi Hadis-i Şerif müderrisi olduğu bilgisi için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224; Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 828 ve Bilal Temiz, agm s. 313. Ebülulâ Mardin'in *age*, II-III, s. 828'de Vildan Faik Efendi'nin 1326'da Medrese-i Süleymaniye Hadis-i şerif müderrisliğine tayin edilmesinin ardından ruusunun gittikçe yükselerek 1328'de Musıla-i Süleymaniye, 1335'de Hamise-i Süleymaniye müderrisliğine getirilmesini zikretmesine atıfta bulunan Murat Sula, böyle bir atamanın rütbe bakımından terfi değil, bir tenzil olduğunu ifade etmiştir. Bkz. agm, s. 130.

37 Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 226.

Vildan Faik Efendi, meslek hayatı boyunca sadece medreselerde müderrislik yapmamış, o dönemdeki birçok ilmiye mensubu gibi yeni açılan mekteplerde de muallim olarak görev almış ve bu iki vazifeyi aynı anda yerine getirmiştir. Askeri Rüşdiyelerde hocalığa başlayışı neredeyse müderrisliğe tayiniyle aynı günlere denk düşmüş, 5 Kânunisânî 1301 (17 Ocak 1886)'da imtihanla Üsküdar Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'ne 320 kuruş maaşla Farsça muallimi tayin edilmiş,³⁸ Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nin Üsküb'e nakli üzerine yine aynı maaşla 28 Ağustos 1307 (9 Eylül 1891)'de Mekteb-i İdâdî³⁹ Sınıf-ı Mahsûs Farsça muallimliği vazifesine getirilmiştir. 16 Mart 1314 (28 Mart 1898)'de 480 kuruş maaşla Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi'ne Arapça muallimli olmuş.⁴⁰ 23 Ağustos 1317/22 Cumadelula 1319 (5 Eylül 1901)'de Üsküdar İdadisi Arapça muallimliği,⁴¹ 23 Ağustos 1320 (5 Eylül 1904)'de yine 480 kuruş maaşla Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi Arapça muallimliği kendisine verilmiştir. 1 Teşrinievvel 1325 (14 Ekim 1909) tarihinden itibaren tensikan 20 kuruş zam yapılarak maaşı 500 kuruşa çıkarılmıştır. 5 Eylül 1328 (18 Eylül 1912)'de⁴² talep ettiği istifasının 11 Eylül (24 Eylül)'de Terbiye ve Tedrisât-ı Askeriyye Müfettişliği'nce kabul edilmesiyse askeri rüşdiyelerdeki muallimlik vazifesi sona ermiştir.

D. Huzur Dersi Muhatablığı ve Mukarrirliği

İlmiye sınıfına mensubiyeti dolayısıyla Vildan Faik Efendi'nin yerine getirdiği vazifelerden biri de Huzur dersi muhataplığı ve mukarrirliği olmuştur. Bu dersler, Ramazan ayında Padişah'ın huzurunda yapılan tefsir derslerinden ibaret olup mukarrirler tarafından tahrir, muhataplar tarafından ise müzakere edilmekteydi. Derslerde muhatap ya da mukarrir olacak şahıslar seçilirken ilme ve liyakate önem verilmekteydi.⁴³ Vildan Faik'in Huzur derslerinde ilk defa görev almaya başlaması 1324 Ramazanında⁴⁴

38 Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'ndeki Farsça muallimliği için bkz. *Salnâme-i Askerî*, Matbaa-i Ceride-i Askeriyye, İstanbul 1307, s. 115 ve *Salnâme-i Askerî*, Matbaa-i Ceride-i Askeriyye, 1304, s. 109. Yukarıdaki bilgilerden farklı olarak 1301'de (1883-1884) Üsküdar Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nde Farsça, bir müddet sonra da Arabça muallimliği yaptığı bilgisi için bkz. Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 828. Yine 1301 (1883-1884)'de Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Farsça, bir müddet sonra da Arapça muallimliği yaptığı bilgisi için bkz. Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s.140 ve Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 223. Bu bilgilerin tarihsiz olarak verildiği yerler için bkz. Bilal Temiz, *agm*, s. 313 ve Murat Sula, *agm*, s. 127. 1304 tarihinde Üsküdar'da Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Farsça bir müddet sonra Arabça muallimliğinde bulunduğu bilgisi için bkz. Semiha Omay, *age*, s. 30.

39 Üsküdar İdadisi Farsça öğretmenliğine nakl edildiği bilgisi için bkz. Mehmet Mermeri Haskan, *age*, II, s. 940. Bu mektebin Üsküdar İdadisi olarak kaydedildiği diğer yerler için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352 ve Murat Sula, *agm*, s. 127. Oysa Üsküdar İdadisi'nin açılış tarihi 1309'dur. Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nin ihtiyacı karşıladığı gerekçesiyle Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi önce Mülkiye Rüşdiyesi yapılmış, 1309 (1893)'de ise Üsküdar İdadisi haline getirilmiştir. Bkz. Mehmet Mermeri Haskan, *age*, II, 936. Osman Nuri Ergin de Paşakapısı Mekteb-i Rüşdiyesi'nde bir İdadî Mektebi açılmasına lüzum görülerek Üsküdar İdadisi'nin o suretle 1309 (1893)'te açıldığı bilgisini vermiştir. Bkz. *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, III-IV, 933.

40 Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi'ndeki Arapça muallimliği için bkz. *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1317, s. 824; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1319, s. 237 ve *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Asır Matbaası, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1321, s. 236. Mart 1314 (Mart 1898)'de Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi'ne Arapça muallimi olarak tayin edildiği ve Eylül 1325 (Eylül-Ekim 1909)'a kadar da ders okuttuğu bilgisi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 352. 1315 (1899) da göreve geldiği ve Eylül 1325'de ayrıldığı bilgisi için bkz. Murat Sula, *agm*, s. 127.

41 BOA, *MFMKKT*, 576/48. 22 Cumadelahire 1319 (6 Ekim 1901)'de Üsküdar İdadisi'nde üçüncü ve dördüncü sınıflara Arapça hocası olduğu bilgisi için Murat Sula, *agm*, s. 128. Şer'îye Sicilleri Arşivi'ndeki Sicill-i Ahval Dosyası'nda ve Emekli Sandığı Arşivi'nde Mülki tasnifteki dosyasında buradaki muallimlik göreviyle ilgili herhangi bir kayda rastlamadık.

42 1321 (1904) de Üsküdar Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde Arapça ve Farsça hocalığında bulunduğu kaydı için bkz. Murat Sula, *agm*, s. 128.

43 Mehmet İşçirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 441-444

44 BOA, Y.MTV. 290/50; Sicill-i Ahval Dosyası'nın içindeki Tercüme-i hallerinin tahririne mahsus varakada, kendisi devr-i Meşrutiyet'ten üç sene önce Meşihat-i İslâmiye'nin tertibi ve usûl-i kadimesiyle Ramazan-ı şeriflerde Huzur-u hümayûnlarda okunan derslerin birine muhatap tayin olunduğunu söylemektedir. Şevval 1324 (Kasım-Aralık 1906)'da muhataplığa getirildiği bilgisi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 353.

(Ekim-Kasım 1906)'da 4. meclis muhatabı olarak vazifelendirilmesiyle oldu. 1325 (1907-1908) ve 1326 (1908-1909) Ramazanlarında 3. meclis muhatabları arasında idi.⁴⁵ Muhatablık görevi⁴⁶ 1327 Ramazanında (Eylül-Ekim 1909)'da mukarrir olana kadar devam etti.⁴⁷ 7 Cumâdelâhire 1327 (26 Haziran 1909)'da "bî'l-istizân şeref-sadır olan irade-i seniyye" ile getirildiği ve bu senenin Ramazanında (Eylül-Ekim 1909)'da⁴⁸ bilfiil ifa etmeye başladığı mukarrirlik görevi, son Huzur derslerinin yapıldığı 1341 (1922-1923)'de sona erdi.⁴⁹ 1327 Ramazanında (Eylül-Ekim 1909)'da VII. mukarrir,⁵⁰ 1328 Ramazanında (Eylül-Ekim 1910)'da VI. mukarrir,⁵¹ 1329 (Ağustos-Eylül 1911), 1330 (Ağustos-Eylül 1912), 1331 (Ağustos-Eylül 1913), 1332 (Temmuz-Ağustos 1914) ve 1333 Ramazanında (Temmuz-Ağustos 1915)'de V. mukarrir,⁵² 1334 (Temmuz 1916) ve 1335 Ramazanında (Haziran Temmuz 1917)'de IV. mukarrir,⁵³ 1336 Ramazanında (Haziran-Temmuz 1918)'de VII. mukarrir,⁵⁴ 1337 Ramazanında (Mayıs-Haziran 1919)'da VI. mukarrir,⁵⁵ 1338 (Mayıs-Haziran 1920),⁵⁶ 1339 (Mayıs-Haziran 1921) ve 1340 Ramazanında (Nisan-Mayıs 1922)'de VII. mukarrir,⁵⁷ ve son olarak da 1341 Ramazanında (Nisan-Mayıs 1923)'de III. mukarrir⁵⁸ olarak bulundu. Huzur derslerinde hem muhatap hem de mukarrir olarak görev alan Faik Efendi, o devrin muktezasinca muhatablara verilen dördüncü ve beşinci rütbe nişanlarına sahip olduğunu söylemiştir⁵⁹ ki kendisine 4. rütbeden Osmâni ve Mecîdi nişanları

45 İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, *Huzur-ı Hümâyûn Müderrisleri Defteri (HHMD)*, nr. 45; BOA, Y.MTV. 302/93; 313/7; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 540, 544 ve 547.

46 Vildan Faik Efendi, II. Abdülhamit zamanında Tokatlızâde Ahmed Nureddin Efendi'nin mukarrirliği sırasında onun muhataplarından olmuş, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden ve Sultan Mehmed Reşad'ın padişah olmasından sonra Huzur-ı hümayun mukarrirliğine getirilmiştir. Vildan Faik Efendi bir gün ders takririne giderken vapurda Üsküdarlı Şeyh Hayrullah Taceddin Efendi ile karşılaşmıştır. Taceddin Efendi, Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'ne gitmek üzere vapura binmiştir. Saray'daki huzur dersine gitmek üzere vapura binen Vildan Faik Efendi'nin kolunda biniş bohçası, arkasında siyah çuha latası altında Hint kumaşından, önü tek düğmeli mintanı, ayağında yeni fotin kundurası vardır. Taceddin Efendi, onu görünce kıyam ederek yer göstermiş, elini öpmüş sonrasında oturmuşlardır. Vildan Faik Efendi, Taceddin Efendi'ye o günkü dersin konusundan bahsetmiş, Peygamber Efendimiz hakkında sitayişkar cümleler söylemiştir. Taceddin Efendi bunun üzerine Vildan Faik Efendi'den bahsederken "esasen hazret de birinci sınıf nâtik-perdâzândan, kendisini tatlı tatlı dinletir" demiştir. Sohbet sırasında Taceddin Efendi ona Namık Kemal ile Nevrekoplu Hoca Mahmud Efendi'den birer beyit okumuş. Bunun üzerine Vildan Faik Efendi, -Aman Şeyh Hayrullah, hünkâr muhip ve âşık adam, bunları bana yaz demiş. Taceddin Efendi cevaben -Yok, Hoca Efendi bunlar çanta malı, akideyi miski bahâsına vermezler, demiş. Karşılığında ne istersin, sualine -Akşam Ahmediyye'nin tavuk göğsünden cevabını alınca, Vildan Faik Efendi cevaben, -Hay hay olur, bu akşam teravikten sonra yeriz. Hatta yarın akşam Hafız Âşir bana gelecek, sen de gel, demiştir. Taceddin Efendi'nin yazdığı kıtaları iki defa okuyan Vildan Faik Efendi hemen ezberine almıştır. O günkü derste bu kıtaları okumuş, bunlar padişahın çok hoşuna gitmiş, dersten sonra ihsân-ı şâhâneyle nail olmuştur. Akşam ve ertesi akşam vaadini de yerine getirmiştir. Bkz. Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 763-764. *Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rufâi Külliyyâtı*, haz. Selami Şimşek, İstanbul 2012, s. 35-36.

47 Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 156.

48 Sicill-i Ahval dosyasının içindeki Tercüme-i hallerinin tahririne mahsus varakada tayinini "Geçen sene Ramazan-ı şerifde Meşihat-i İslâmiye'nin intihâbıyla Huzur-u hümâyûn'a mukarrir tayin oldum" şeklinde ifade etmektedir. Bu evrak 4 Cumâdelâhire 1328 (12 Haziran 1910) tarihlidir.

49 Mardin, *age*, I, s. 115.

50 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 553.

51 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 556.

52 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 559, 563, 567, 570, 574. 1333 senesi Ramazanındaki (Temmuz-Ağustos 1915) "Ders-i Hamis Mukarrir"liği için bkz. *Ceride-i İlmiye*, II, sy. 14, Şaban 1333, s. 87.

53 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 577, 581.

54 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 586. 1918'de Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin yerine getirilen Musa Kazım Efendi'nin isteği doğrultusunda tenzil-i rütbe ile yedinci mukarrir yapıldığı kaydı için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 226; Murat Sula, *agm*, s. 129.

55 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 589. Murat Sula, *agm*, s. 130'da VII. Mukarrir olarak kayıtlıdır.

56 (HHMD), nr. 45; Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 593.

57 Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 597, 601.

58 Ebülulâ Mardin, *age*, I, s. 604.

59 Sicill-i Ahval dosyasının içindeki Tercüme-i hallerin tahririne mahsus varakada bu bilgi kayıtlıdır.

verilmiştir.⁶⁰

Vildan Faik Efendi'nin ders takrirlerinden birinde devrin padişahı Sultan Mehmed Reşad Efendi'yle birlikte Şehzade Vahdeddin Efendi, padişahın *çocukları Ziyaeddin, Necmeddin, Ömer Hilmi Efendiler ve Mabeyn'in ileri gelenleri* de hazır bulunmuştur. Padişah, Vildan Efendi'ye iltifatta bulunmuş, Vildan Efendi daha önceki senelerde takrir etmiş olduğu dersleri bir kitap halinde padişaha takdim etmiş ve onun kütüphanesinde yer almasını istemiştir.⁶¹

Halid Ziya Uşaklıgil, Vildan Faik Efendi'nin huzur derslerindeki mukarrirliklerinin birinde bulunmuş ve onu; pek sevimli, Laz şivesine benzeyen konuşması olan fakat güzel sesli ve hitabet kabiliyetli bir zat olarak tarif etmiştir. Uşaklıgil, başlangıçta onun hakkında iyi bir intibaya sahip olmuş ancak -mekteplerde resim derslerinin verildiği, sarayın birçok kısımlarının resimlerle dolu olduğu ve huzurunda ders takrir edilen padişahın kendi resimlerini yaptırdığı bir sırada- resmin haram olduğuna dair görüşler ileri sürünce bu intibayı kaybolmuştur.⁶²

4. Vaaz ve Konferansları

Tedris görevi dışında da vazifeler icra eden Vildan Faik Efendi, iyi bir hatip ve vaiz olmasının da etkisiyle zaman zaman çeşitli vesilelerle camide, tekkede, kışlada ya da başka yerlerde cemaate, askerlere, halka vaaz ve nasihatte bulunmuştur. Bahsedeceğimiz vaazlardan ilki Meclis-i Meşâyih'in yürüttüğü faaliyetler kapsamında tekkede gerçekleşmiştir. Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi'nin Tatbikatına Dair Talimatnâme'nin 14. maddesinde "mesâlik-i celîle-i sufîyenin terbiye-i diniye ve füyûzât-ı manevîyesinden ümmet-i İslâmiyenin müstefid olabilmesi için merkezlerde haftada bir saat turuk-ı alîyeye mensub urefa-yı ümmet tarafından mevaiz-ı hasenenin ifa edilebilmesi esbâbına Meclis-i Meşâyih tarafından tevessül edilecektir" denilmektedir.⁶³ Bu talimatnâmeden sonra tarikatlerin esaslarıyla, gaye ve maksatları hakkında Meclis-i Meşâyihçe tensip ve Meşihatçe tasvip edilen şahıslar tekkelerde belli gün ve saatlerde haftada birer saat vaaz vermekle görevlendirilmiştir. Vildan Faik Efendi, Üsküdar Doğanlılar'da Nasuhi Dergâh-ı şeri-

60 İlmiye Salnâmesi, s. 168'de beşinci ders mukarrirleri zikredilirken bu bilgi verilmiştir. Burada rütbesinin Mûsıla-i Süleymâniye olduğu da kayıtlıdır. Ebülulâ Mardin, 1301 (Haziran-Temmuz 1884) Ramazan'ı için tertib olunan teşrifât listesinde mukarrirlerin İstanbul pâyesini ihraz etmemiş olmalarına rağmen ikinci rütbeden, muhatapların dördüncü rütbeden Mecîdi nişanına sahip olduklarını, 1304 (Mayıs-Haziran 1887) Ramazan'ında mukarrirlere Kadıaskerlik pâyesini ihraz etmemiş olsalar da birinci rütbeden Mecîdi (kırmızı hamaili) ve ikinci rütbeden Osmâni (boyna asılı şemseli), muhataplara Haremeyn payesini ihraz etmemelerine karşın üçüncü rütbeden Mecîdi (boyna asılı şemsesiz) ve dördüncü rütbeden Osmâni (göğse takılı) nişanı verildiğini anlatmaktadır. Bkz. *age*, II-III, s. 99.

61 *Tanin*, 6 Ramazan 1329/17 Ağustos 1327/30 Ağustos 1911, nr. 1076, s. 3. Bu kitap, Huzur derslerindeki 4 takririni içeren *el-Mevâzu'l-Hisan*, (Matbaa--i Hayriye, İstanbul 1330) adlı risaledir. İleride eserleri kısmında bahsedeceğiz.

62 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1941, II, s. 141; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* adlı eserinde Halid Ziya Uşaklıgil'in beğendiği mukarrirlerden bahsederken Vildan Faik Efendi'nin ismini de zikretmiştir. Bkz. TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 222. Vildan Faik Efendi'nin mukarrirliğinden bahseden başka bir bilgiye Ankara İstiklal Mahkemesi'nin zabıtları arasında rastlıyoruz. Giresun davası sanıklarının muhakemesi sırasında yargılanan Dağistanlı Fettah Efendi'ye yöneltilen sorulardan biri de huzur derslerindeki vazifesiyle ilgili olmuştur. Huzur derslerinde bulunup bulunmadığı sorulmuş, kendisi muhatap olarak görev aldığı ifade etmiştir. Sonrasında kendisi dışında huzur derslerinde bulunanların kimler olduğu sorulmuştur. Fettah Efendi, muhatap olarak vazife aldığı bir kez daha tekrarladıktan sonra ders okutanların başka olduğunu, sekiz kişinin mukarrir olarak bu görevi yürüttüğünü ifade etmiştir. Mukarrirler kendisinden sual edildiğinde, zikrettiklerinden biri de Vildan Faik Efendi olmuş, "Vildan Efendi Üsküdar'da oturuyordu, o da vefat etti" demiştir. Bkz. *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926*, haz. Ahmed Nedim, İstanbul 1983, s. 50-51.

63 Mustafa Kara, *Din, hayat, sanat açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977, s. 259-260.

finde Cuma günü öğlen vakti vaaz vermekle vazifelendirilmiştir.⁶⁴ Vaaz edeceklerin turuk-ı aliyeye mensup olmaları şartını dikkate aldığımızda Faik Efendi'nin de bir tarikate mensup olması gerektiği düşüncesi akla gelmektedir.

Vildan Faik Efendi'nin tekkede verdiği ikinci vaaz yine Üsküdar'da fakat bu sefer resmi bir devlet görevlendirmesiyle değil kendisine yapılan rica üzerine Rıfâî Dergahı'nda gerçekleşmiştir. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anmak için 1911 yılının Muharrem ayının yirmi beşinde Aşure gecesinde Rıfâî tekkesinde bir program tertip edilmiştir. Tekkenin şeyhi Rıza Efendi'nin de hazır bulunduğu mecliste orada bulunanların ricası üzere vaaz, Vildan Faik Efendi tarafından yapılmıştır. Bursa'dan İstanbul'a gelen bir derviş Faik Efendi'nin tekkede verdiği vaazı muhibbanın istifade etmesi düşüncesiyle kaydetmiştir.⁶⁵ Vildan Faik Efendi'nin vaazda bulunduğu bir diğer yer Üsküdar'da Hakimiyet-i Milliye Caddesi'ndeki Kara Davud Paşa Camii'dir.⁶⁶

Vildan Faik Efendi'nin vaaz ve nasihatte bulunduğu yerlerden bir diğeri askeriye olmuştur. Cemiyet-i İslamiye'nin⁶⁷ görevlendirmesiyle Üsküdar'da Selimiye kışlasında askerlere vaaz ve nasihatte bulunmuştur. Bu vaaz Hassa Ordusu kumandanı Nazım Paşa'nın ve Üsküdar kışlası kumandanı Süleyman Şefik Paşa'nın girişimleri neticesinde gerçekleşmiştir. Nazım Paşa, Rus donanmasının Karadeniz Boğazı açıklarında, İngiliz donanmasının Anadolu sahilinde Beşiktaş civarında olduğu bir sırada, ihtilalci askerlerin yeni bir hareketle asayiş ihlal etmesi neticesinde yabancıların zarar görmesinden ve bundan dolayı da İstanbul'un işgal edilmesinden korkmuştur. Süleyman Şefik Paşa'dan kumandasında bulunan askere nasihat etmesini istemiştir. Süleyman Şefik Paşa, cevabında bir haftadır askere nasihatte bulunduğunu artık söyleyecek bir şeyi kalmadığını belirtmiştir. Ayrıca Padişah tarafından görevlendirilecek bir kişi ile mebusan ve ulemadan iki zattan kurulu bir heyetin kışlaya gönderilmesini istemiştir. Heyetin, Padişah, devlet ve İslamiyet namına askere nasihat etmesini talep etmiştir. Nazım Paşa, bu teklifi padişaha iletmiş, Sultan II. Abdülhamit onlara güvenmediğinden dolayı olsa gerek yapılan teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Nazım Paşa, Süleyman Şefik Paşa'ya "ulemadan, mebusandan münasip zevat bulabilir isem gönderirim" demiştir.

İttihatçıların İstanbul'a girişleriyle birlikte genç zabitler şırmamış, amirlerine itaat etmez olmuş, bütün işleri çavuşlara yükleyerek kışla dışında siyasetle, sefahatle vakit geçirmeye başlamıştır. Neticede kışlada disiplin bozulmuş, yapılanlar din ve iman meselelerinde mutaassıp olanların nefretine sebep olmuştur. İttihatçıların devleti düzeltereğiz iddiasıyla gerçekleştirdiği yağma ve cinayetler de bunlara eklenince asker, adeta fitili ateşlenmeye hazır bir bomba haline gelmiştir. Süleyman Paşa, bu hadiselerin ağırlığı altında ne yapacağını bilmez bir durumda iken nöbetçi zabiti içeri girmiş, iki hocanın geldiğini ve kapıda onu beklediğini söylemiştir. Hocalar, odaya girdiklerinde içinde Cemiyet-i İslamiye'nin damgasının bulunduğu mühürlü büyük bir zarfı Sü-

64 Mustafa Kara, *age*. 277-278.

65 Mustafa Kara, "Dergâhlar ve Mersiyehaneler", *Türk Edebiyatı*, Ocak 2008, sy. 411, s. 12-13. Vildan Faik Efendi'nin tekkede verdiği vaazın tam metni için bkz. *Muhibban*, 14 Safer 1329/1 Şubat 1326, II, sy. 2, s. 114-115; 15 Rebiülevvel 1329/3 Mart 1327, II, sy. 3, s. 122; 14 Rebiülahir 1329/1 Nisan 1327, II, sy. 4, s. 134-135.

66 Bu bilgi Vildan Faik Efendi'nin torunu Fatma Seniha Hanımın oğlu Vildan Yaşar Duracan Beyefendi'den şifahi olarak alınmıştır.

67 Burada bahsedilen Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin 12 Mart 1311/27 Ramazan 1312 (24 Mart 1895)'de Hoca Muhyiddin tarafından kurulan Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye mi yoksa ulema tarafından 1908'den sonra kurulan ve Beyanu'l-hak adlı dergiyi çıkaran Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye mi olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye hakkındaki bilgi için bkz. Zeynep Altuntaş, "Yarı Ulemadan Bir Jön Türk Hoca Muhyiddin'in Hayatı ve Eserleri", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2011, sy. 13, s. 232.

leyman Paşa'ya uzatmıştır. Ardından meydana kurulan masanın üzerinde askere nasihatlerde bulunmuşlardır. Vaaz ve nasihatte bulunan hoca efendilerden biri Vildan Faik Efendi'dir. Onlardan sonra askere hitaben Süleyman Paşa'da bir konuşma yapmıştır. Sonrasında hem kendisinin hem de hocaların vaazlarının asker üzerinde olumlu etkide bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Vildan Faik Efendi'nin vaazlarından sonuncusu Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri kapsamında gerçekleşmiştir. Balkan Harbi'nin karışık ortamı içerisinde kurulan bu cemiyet, görünürde kültür ve sağlık alanında faaliyette bulunma amacıyla olmuştur. Bunun yanında askeri bir gaye de gütmüş, insanları bir yandan savaşa hazırlamak diğer yandan da onları savaşın tehlikelerinden korumak şeklinde özetlenebilecek olan bu yarı askeri taraf cemiyetin asıl önemli özelliği haline gelmiştir.⁶⁹ Faaliyetlerini heyetler teşkil ederek sürdüren cemiyetin en önemli çalışmaları İrşad Heyeti vasıtasıyla yürütülmüştür. Heyetin ikna edici vaaz ve konferansları sayesinde yapılanlar etkili olmuştur. İrşad Heyeti'nin faaliyetleri kapsamında vaaz ve konferans verenlerden biri Vildan Faik Efendi'dir.⁷⁰

5. İttihat ve Terakki Cemiyetiyle İlişkisi

Vildan Faik Efendi, son dönem Osmanlı ulemasının pek çoğu gibi sadece ilmiye sınıfına has olan vazifeleri yerine getirmekle kalmamış, devrin siyasi hadiselerine de dahil olarak devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Nathalie Clayer, Debreli birkaç ulema ile birlikte onu da "19. yy sonunun ve 20. yy'ın ilk yarısının siyasal-dinsel gelişmelerinde önemli bir rol oynamış" kişiler arasında zikretmiştir.⁷¹ Vildan Faik Efendi'yi dönemin siyasi hadiselerine karışmak durumunda bırakan olayların merkezinde devletin yeni yönetim şekli olan Meşrutiyet'i benimsetmek için giriştiği faaliyetler geliyordu. Bu rejimin mimarı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle olan münasebetleri ve mensubu bulunduğu Arnavutların bağımsızlık mücadelesi sırasındaki tavrı devrinin siyasi hadiselerinde onu karşımıza çıkaran diğer olaylardı. Son dönem ulemasının ekserisi gibi o da yeni rejimi meşrulaştırmak için vaaz ve nasihat faaliyetlerinde bulunmuştur. Hem Meşrutiyet'i halka anlatmak hem de Arnavutların muhtemel bağımsızlık taleplerinin önünü almak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görevlendirilmesiyle Arnavutluk yollarına düşmüştür.

Vildan Faik Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle münasebetini gösteren ilk olay cemiyetin görevlendirmesiyle Arnavutluk'a gitmesidir.⁷² Vildan Faik Efendi'nin cemiyetle ilgisini gösteren ikinci hadise Nur-i Osmaniye İttihat ve Terakki kulübünde teşekkül eden "İstanbul Mebusan Heyet-i İntihabiye-i Milliyesi"nin yayınladığı bildiriye imzalayan şahıslardan biri olmasıdır. Heyet-i İntihabiye-i Milliye, İttihat ve Terakki'nin İstanbul, İzmir ve Selanik'te oluşturduğu herkesin katılımına açık milli seçim kurullarıydı. Bu heyetler, seçimde İttihat ve Terakki adaylarını desteklemek için teşkil edilmişti. 10 Şubat 1912 tarihinde kurulan İstanbul Heyet-i İntihabiye-i Milliyesi, yayınladığı bildiri ile seçmenleri İttihat ve Terakki'ye oy vermeye davet etmiştir. Beyanname, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın *benimsediği adem-i merkeziyet sistemi eleştirilmiş* ve ibtidai mekteplerdeki mahalli lisan yerine Türkçe ile eğitim yapılarak Osmanlı birliğinin sağlanacağı kaydedilmiştir.⁷³ Bildiride "Heyetimiz meyanında doğrudan doğruya cemiyet-i mezkûreyi mün-

68 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım Başına Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*, haz. Hümeýra Zerdeci, İstanbul 2004, s. 180-188.

69 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, İstanbul 1998, I, s. 475.

70 Nazım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 59-62.

71 Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupada Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul 2013, s. 69.

72 Bu kısmı daha sonra anlatacağımızdan burada sadece zikretmekle yetiniyoruz.

73 *Teminat* gazetesi bildiride imzası bulunanların oyuna getirildiğini iddia etmiştir. Buna göre bildiri herkese iki nüsha

tesib olanlar bulunduğu gibi bir fırka veya cemiyete intisab noktasından elan muhafaza-i bi-tarafı etmekde olan pek çok zevat dahi mevcuddur.” denildiğinden Vildan Efendi'nin cemiyete üye olup olmadığı hakkında kesin bir şey söyleyemiyoruz. Fakat yine beyannamede geçen “Heyet-i İntihabiye-i Milliyemiz İttihad ve Terakki namzedlerine zahîr olmağı der-uhde etmiştir.”⁷⁴ ifadesinden hareketle Vildan Faik Efendi'nin cemiyete yakın temasta bulunduğunu düşünüyoruz.

Vildan Faik Efendi'nin *İttihat* ve Terakki Cemiyeti ile münasebetini gösteren diğer olay, cemiyet mensuplarından olan ve 1908-1912 yılları arasında İstanbul milletvekilliğinde bulunmuş Manyasizade Refik Bey'in cenazesinde Vildan Efendi'nin bir konuşma yaparak onun meziyetlerini anlatması, hem Arapça hem de Türkçe dua etmesidir.⁷⁵

Vildan Faik Efendi, 1912 yılında yapılan ara seçimlerde Debre'den aday olmuştur. Aynı seçimlerde Debre eski mebusu Basri Bey seçimleri boykot etme kararı almıştır. Fakat Debre'liler, bir başkasının değil Basri Bey'in seçilmesi konusunda ısrarcı olmuştur.⁷⁶ Vildan Efendi'nin bu seçimlerde İttihad ve Terakki'den aday olup olmadığı konusunda henüz bir bilgiye ulaşamadık.⁷⁷ Fakat yukarıda zikredilen hususlar sebebiyle onun cemiyete yakın bir münasebeti bulunduğunu düşünüyoruz.

6. Meşrutiyetle İlgili Faaliyetleri ve Arnavutların Bağımsızlık Hareketi Sırasındaki Tavrı

Vildan Faik Efendi, Sultan Mehmed Reşad'ın huzurunda yapılan huzur derslerindeki görevi sırasında kaleme aldığı *Mevâizu'l-Hısan* adlı eserinde⁷⁸ Meşrutiyetle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Meşrutiyet sayesinde “mütalaât-ı şer'iyemizi, hakâyık-ı kelâmîyemizi, mestûrât-ı vicdaniyemizi daire-i adl ve edebde serbest” olarak söylenebildiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Bunun yanı sıra eserinde Meşrutiyetle irtibatlı olarak zaman zaman “Adalet, Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet” kavramlarına da yer vermiştir. Onun bu ifadeleri ve aşağıda zikredeceğimiz faaliyetleri meşrutî rejim taraftarı

olarak verilmiş, birincisini aldıklarına dair ikincisini imzalamaları istenmiştir. Bunu imzalayanlar Heyet-i İntihabiye-i Milliye'nin üyesi olmuştur. Üzerlerinde imzası bulunanların fikirlerinin alınmadığı iddia edilen bu beyanname halkı aldatmaya yönelik bir hareket olarak görülmüştür. *Teminat*'ın iddialarına cevap olarak *Tanın*'de yer alan makalede bu beyannameyi İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup kişilerle, tarafsız bazı kişilerin yayımladığı belirtilmiştir. Bkz. Ahmet Ali Gazel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı, Çizgi Kitabevi, Konya 2007, s. 296-297. İttihat ve Terakki, seçmenleri yönlendirmek ve kendi tarafına çekebilmek için konferanslar düzenlemiştir. İstanbul Heyet-i İntihabiye-i Milliye kurulunun çalışmaları sonucunda birçok üyesini çeşitli bölgelerde propaganda faaliyetine göndermiştir. Bkz. Baran Hocaoğlu, II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, İstanbul 2010, s. 220.*

74 *Tanın*, 21 Safer 1330/28 Kanunîşâni 1327/10 Şubat, 1912, nr. 1236, s. 1-2.

75 Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Gür Yayınları, İstanbul 1991, s. 140. “Hoca Vildan Efendi'nin kalb ve ruha nüfuz edecek surette irad ettiği nutk-ı belîğ, okuduğu dua hazirûnu hümgür hümgür ağlatmıştır.” Bkz. *Tanın*, 13 Safer 1327, 22 Şubat 1324, 7 Mart 1909, nr. 215, s. 3.

76 Aykut Kansu, *Politics In Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, Social, Economic And Political Studies Of The Middle East And Asia, Brill 2000, s. 355.

77 Vildan Faik Efendi seçimlere tarafsız aday olarak da katılmış olabilir.

78 Meşrutiyetle ilgili görüşleri için bakınız; *el-Mevâizu'l-Hısan*, s. 2, 6, 10, 37, 39, 40, 44, 60, 61, 62, 65. Eserin içinde Adalet (s. 37, 40, 41, 42, 44, 59, 60, 61, 64, 77); Hürriyet (s. 66, 76); Müsavat (s. 10, 40, 41) ve Uhuvvet (s. 39, 43, 53, 62, 65) kavramlarına da zaman zaman vurgu yapmıştır. Benzer hususları dile getiren “Tercüman-ı Hakikat Vasıtasıyla Umum Arnavut Vatandaşlarına” adıyla yayınlanan, yazarının kime ait olduğu belirtilmeyen yalnızca “efâzıl-ı ulema-dan” bir zat tarafından “irsaline himmet buyurulduğu” zikredilen gazete yazısının Vildan Faik Efendi'ye ait olduğunu düşünüyoruz. Yazar, bu yazıyı kaleme alma sebebini vergi verilmemesi ve Meşrutiyet aleyhinde toplanarak isyan etmek için harekete geçilmesi olarak göstermiştir. Devamında Arnavutlara Adalet, Hürriyet, Müsavat ve Meşveret konularında birtakım nasihatlerde bulunmuştur. Bk. *Tercüman-ı Hakikat*, 27 Rebiülevvel 1328/26 Mart 1326 (8 Nisan Efrenci1910), nr. 10422. Bu yazıdan bizi haberdar eden Ali Adem Yörük'e teşekkür ederim.

79 Vildan Faik Efendi, *el-Mevâizu'l-Hısan*, s. 6.

olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Meşrutiyet'in ilanı taşrada ve Arnavutluk'ta iki farklı tepkiye neden olmuştur. Bu durum Arnavutluk'un güney kesimlerinde genel olarak memnuniyet verici bulunsa da özellikle Müslümanların yoğun olduğu İşkodra'da halk yeni düzenle eski ayrıcalıklarını kaybedeceğinden korkmuş ve Hristiyanlarla eşit olma fikrine tepki göstermiştir.⁸⁰ Bunun üzerine özellikle ulemaya mensup şahıslar halkın üzerinde vaaz ve nasihatleriyle olumlu etkide bulunacakları düşüncesiyle, Meşrutiyet'i halka anlatmak ve onların meşruti yönetime desteklerini sağlamak amacıyla taşraya, bu arada Arnavutluk'a gönderilmiştir. Zira kamuoyu oluşturmak, Meşrutiyet'i anlatmak ve benimsetmek özellikle de muhalefeti kırmak ve zayıflatmak amacıyla ulema, talebe-i ulum ve vaizler kullanılıyordu.⁸¹ *İttihat ve Terakki* de dine bir nüfuz, meşrulaştırma, katılımı sağlama, muhalefeti zayıflatma aracı olarak başvurmuştur.⁸² Nitekim *İttihad ve Terakki Cemiyeti*'nin Arnavutlara karşı kullandığı başlıca silah din, araç ise ulema olmuştur.⁸³ Buna sebep cemiyetin, Arnavut milliyetçilerine karşı imparatorluğa dini duygularıyla bağlı Arnavutlara daha fazla güvenmesiydi. Aslında bu çift taraflı işleyen bir süreçti hem Arnavutlar hem de İttihatçılar halkı kendi yanlarına çekebilmek için halk üzerinde etkili din adamlarını kendilerine destek olmaları için ikna etmeye çalışmışlardır.⁸⁴

Arnavut asıllı olan Vildan Faik Efendi, yukarıdaki amaçlar doğrultusunda 3 Teşrinisani 1324/16 Kasım 1908'de "tahkîm-i Meşrutiyet" maksadıyla Arnavut İttihat kulübünün ve Cemiyet-i İttihadiye'nin kararları ve Bâb-ı Âlî'nin tensibiyle Manastır ve İşkodra⁸⁵ vilayetlerine gönderilmiştir. Bu vazifeyi yerine getirmek için Heyet-i Nâsiha'nın başkanı olarak yalnız harcırah ile iki ay Arnavutluk'ta görev yapmıştır.

Faik Efendi ile birlikte Arnavutlara nasihat etmek için gönderilenler arasında mirlivâ Fazıl Paşa, mîralây Ohrili Rıza Bey, Şûrâ-yı Devlet azâsından Melek Bey, müderrisinden Manastırlı İsmail Hakkı ve Şakir Efendiler⁸⁶ de bulunmaktaydı. Vildan Faik Efendi'nin başkanlığında bulunduğu bu heyet Selanik treniyle Arnavutluk'a gitmiştir.⁸⁷ Heyet, Arnavutluk'ta ortaya çıkan muhalif fikirleri ve tereddütleri ortadan kaldırmak ve Meşrutiyet'in "derece-i kudsiyet ve meşruiyetini telkin eylemek" üzere Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin uygun bulmasıyla harekete geçmiştir.⁸⁸ Vildan Faik Efendi, Fazıl Paşa ve Ohrili Rıza Bey İstanbul Jön Türk komitesine mensup oldukları gibi aynı zamanda İstanbul Arnavut kulübünün de üyesiydiler. Bu yüzden heyet Arnavutların kendi aralarındaki ve Jön Türklerle olan birliğini kuvvetlendirmek için gönderilmiştir.⁸⁹

80 Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul 2007, s. 89.

81 İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 2001, s. 110-113.

82 İsmail Kara, *age*, s. 61.

83 Nathalie Clayer, *age*, s. 489-490.

84 Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul 2004, s. 115;278.

85 Meşrutiyeti kuvvetlendirmek için gittiği vilayetler arasında "Selanik" de zikredilmiştir. Bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224; Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 828 ve Murat Sula, *agm*, s. 131.

86 Yukarıda zikri geçen Şakir Efendi, esas ismi Ahmed Şakir Efendi olduğu halde daha çok Şakir Efendi adı ile bilinen Niksarlı Şakir Efendi olmalıdır. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sadık Albayrak, *age*, s. 329-330.

87 BOA, ZB, 623/112.

88 Yukarıda isimleri zikredilen şahısların pazartesi günü trenle hareket etmeleri için kendilerine İttihad kulübü tarafından müsaade edilmiştir. BOA, BEO, 3435/257621. Clayer, 1908 yılının sonunda Arnavut vilayetlerini dolaşmak, Latin alfabesini Müslümanlar arasında tanıtmak, daha da önemlisi Müslümanları Kanun-ı Esasî'nin ve yeni rejimin yanına çekmek üzere ulema başkanlığında iki heyet gönderildiği bilgisini vermiştir. Bkz. *age*, s. 484-485.

89 *Albanien Kart* 15, No: 73, Manastır 23 Kasım 1908, Konsolos Postfaî'dan, s. 142. Avusturya Arşivi'ndeki belgeleri temin eden Hatice Çolak Yentürk'e ve bu belgelerin Almanca'dan çevirisini yapma nezaketini gösteren Emine Kaval'a teşekkür ederim.

Jön Türkler anayasanın ilanının hemen sonrasında Arnavut vilayetlerinde Osmanlı İttihat komiteleri kurmaya başlamıştır. Hadiselerin başında İttihatçılarla birlikte hareket eden Arnavut aydınlarının kurdukları en önemli Arnavut cemiyetinin adı da İttihat anlamında Başkim'dir. Bu kulüpler Arnavut ulusal hareketinin en önemli merkezi olmuştur. Selanik ve İstanbul'daki Arnavut kulüpleri İttihatçıların kontrolünde bulunmuş, *İstanbul Başkim kulübünün üyeleri arasında* din adamları da yer almıştır.⁹⁰ Vildan Faik Efendi, işte bu iki cemiyetin yani hem Cemiyet-i İttihadiye'nin hem de Arnavut İttihat kulübünün kararıyla Arnavutluk'a gitmiştir.

Esasen, *İttihat ve Terakki* Cemiyeti de Arnavutlar da meşruti yönetimi destekliyordu. Fakat iki tarafın meşruti rejimi isteme amaçları birbirinden farklıydı. Arnavutların *bir kısmı*, en azından kültürel alanda Arnavut ulusal kimliğinin tanınmasını ve mümkünse Arnavutluk'a siyasi özerklik kazandırmayı amaçlıyordu. Buna karşılık İttihatçılar, merkezi yönetimi güçlendirmeyi, devleti ekonomik ve siyasi bağımlılıktan kurtarmayı hedefliyorlardı. İttihatçılar, Arnavutların bu emellerini bildikleri halde mutlakiyeti yıkana kadar beraber hareket etme düşüncesinde olmuştular. Sonrasında Arnavut ulusçularını kontrol altına alabilmeyi özellikle de muhafazakar Arnavutların desteğini sağlayarak radikalleri pasifize etmeyi amaçlamışlardı.⁹¹

Bu sebeple heyet daha önce de zikrettiğimiz üzere hem Meşrutiyet'i anlatmak ve hem de Arnavutlarla İttihat ve Terakki arasındaki bağları güçlendirmek gayesiyle Arnavutluk'a gitmiştir. Heyet; Ohri, Debre, Struga, Elbasan ve Kaval'a gitmiş ve sonrasında Manastır kongresine de katılmıştır. Avusturya Arşivi'ne yansıyan belgelerde görünüşte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin onayıyla Meşrutiyet yanlısı propaganda yapmak amacıyla olan grubun gerçekte Arnavutları din farkı gözetmeksizin birliğe teşvik etmek, milli duygularını geliştirmek ve genel olarak Arnavutları aydınlatmak gayesini güttüğü ifade edilmiştir. Grup; Ohri, Struga ve Debre'de şubeler oluşturmuş, Elbasan'da seçimler yüzünden iki kısma ayrılan tarafları uzlaştırmış, orta Arnavutluk'ta önemli başarılar göstermiştir. Ancak kuzey bölgelere yaklaştıkça giderek daha soğuk bir şekilde karşılanmışlar ve elde ettikleri başarılar da –en azından dışarıdan bakıldığında- daha az olmuştur. Tiran'da -mevcut durum beylerin birbirlerine güvensizlik duymasına ve halka yabancılaşmalarına neden olduğundan- beylerle halkı uzlaştırmakta başarılı olamamışlardır. Nitekim komisyonun çabaları halkın bazı kesimleri tarafından çok kere, Arnavut dili ve okullar yardımıyla Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ve camileri kiliselere çevirmek şeklinde yorumlanmıştır. Fazıl Paşa'nın Jön Türklerle arasındaki zıtlık, İşkodra komitesi tarafından oraya girişinin yasaklanmasına neden olmuştur. Fazıl Paşa buradan İstanbul'a geri dönmüş, komisyonun diğer üyeleri İşkodra'ya doğru seyahatlerine devam etmişlerdir.⁹² Fazıl Paşa, komitenin çabalarını Arnavutlar arasındaki anlaşmazlığı arttırmak ve ulusal duygularını daha yeşermeden yok etmek amacıyla matuf olarak değerlendirmiştir. Ona göre, komitenin işi kuzey Arnavutluk'ta daha kolaydır çünkü burada ulusal bilinç daha zayıftır.⁹³ Buradan anlaşılıyor ki Fazıl Paşa ile İttihat ve Terakki'nin amaçları birbirinden farklıydı. Fazıl Paşa'nın esas gayesi muhtemelen Arnavutlar arasında ulusal bilinci uyandırmaktı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde Fazıl Paşa'nın gruptan ayrılmasına sebep olan hadise daha farklı anlatılmaktadır. Heyetin Arnavutluk'ta bulunduğu sırada Selanik üçüncü ordu

90 Bilgin Çelik, *age*, s. 110, 117, 210-211.

91 Bilgin Çelik, *age*, s. 104-105.

92 Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 99.

93 Haus-, Hof- und Staatsarchive, *Albanien Kart* 15, No: 75, Draç 22 Aralık 1908, Yardımcı Konsolos Halladan, s. 237-238.

kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa tarafından kendilerine bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, “idare-i meşruta ve meşrua aleyhinde” faaliyette bulunmak gayesiyle Firzovik’de⁹⁴ toplanmak isteyen isyancıların bulunduğu zikredildikten sonra bunların engellenmesi ve bu işe cesaret edenlerin cezalandırılması amacıyla ordunun askeri harekate giriştiği bildirilmiştir. Tam bu sırada nasihat gayesiyle de olsa askeri vasıfları bulunan kişilerin buralarda bulunmasının kötü hadiselerle sebebiyet verebileceği kaydedilmiştir. Tiran’da bulunduğu sırada sebep olduğu olaylar sebebiyle Dersaadet’e iade edilmek zorunda kalınan mîrlivâ Fazıl Paşa’nın heyette bulunmasının birtakım sıkıntılar doğuracağı ifade edilmiştir. Ayrıca, heyetin gidiş amacı ve vazifeleri hakkında ordunun hiçbir malumatı bulunmadığından bu konuda yeterli açıklamanın yapılması isteğinde de bulunulmuştur. Nasihat gayesiyle Arnavutluk’a gönderilen bu heyetin özellikle de heyette askeri vazifesi bulunan Fazıl Paşa ve Rıza Bey’in oralarda bulunmaları uygun görülmemiştir.⁹⁵ Fazıl Paşa yukarıda da geçtiği üzere tüm bu hadiseler neticesinde gruptan ayrılarak İstanbul’a dönmüş, diğerleri vazifelerine devam etmiştir.

Heyetin faaliyette bulunduğu yerlerden biri yukarıda zikredildiği üzere Ohri olmuştur. Nasihat heyetinin seyahati sırasında Ohri kaymakamı olan Süleyman Kani Bey, bu ziyaretten hatıralarında bahsetmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın temasta bulunan, cemiyetin örgütlenmesinde rol oynamış kişilerden biri olan Süleyman Kani [İrtem], Ohri kazasının Latin harflerine yani yeni Arnavut alfabesi taraftarlığına kazandırılmasının Başkim kulübünce pek önemli görüldüğünü ifade etmiştir. Ona göre, Başkim kulübü Arnavutluk’a bağımsızlık kazandırmak amacıyla olduğundan ilk adım olarak Arap alfabesini kullanan Türklerden ayrı milli bir garp alfabesini kabul ettirmek için uğraşıyordu. Kani Bey, Arnavutların Türklerden ayrılmalarını Türkler kadar onların da menfaatlerine uygun görmediğinden bu duruma kendi bölgesinde müsaade etmemeye karar vermiştir. Nitekim dini tedrisatta Arap alfabesi baki olmak üzere Arnavutluk’ta istenilen yerlerde ve mekteplerde Arnavutça tedrisat yapılmasına Maarif Nezareti müsaade etmiştir. Bu hadise üzerine Başkim teşkilatına giren iki kişi dışında Ohri eşrafı, Ohri’de buna lüzum olmadığını bir telgrafla nezarete bildirmiştir. Çekilen telgrafın müsveddesini Kani Bey hazırlamıştır. Manastır Başkim kulübü bu durumdan rahatsız olmuştur. Kani Bey’in naklettiğine göre Başkim teşkilatınca Tiranlı Fazıl Paşa ile Üsküdar dersiâmlarından Debreli Vildan Faik Efendi, Ohri ve Debre’de Arnavut mektebi tesis etmek için İstanbul’dan gönderilmiştir. Ohri’ye gelen Fazıl Paşa, bu tavrından dolayı Süleyman Kani Bey’i önce ikna etmeye çalışmış, sonra tehdit etmiş, fakat tehditleri bir netice vermemiştir. Kani Bey, Fazıl Paşa’ya bu düşüncelerle Debre’ye gitmelerinin hayatları için tehlikeli olabileceğini anlatmıştır. Bunun üzerine Fazıl Paşa ile Vildan Faik Efendi yollarını değiştirmiş ve Kırçova’dan geri dönmüşlerdir.⁹⁶

Süleyman Kani Bey hatıralarında her ne kadar Fazıl Paşa ile Vildan Faik Efendi’nin yollarını değiştirdiğini söylese de heyet Debre’ye de gitmiştir. Hatta Heyet-i Nâsiha’nın Debre-i zir taraflarına da gitmesi gerektiğinden Debre mutasarrıfı ve kumandanı grubun görev sürelerinin uzatılmasını talep etmiştir.⁹⁷ Heyette yer alan şahıslardan askeri hizmete mensup Toptaşı Rüşdiyesi Arapça muallimi Hacı Vildan Efendi, mîrlivâ Fazıl Paşa ve Erkan-ı harbiye mîralâylarından Ohri Rıza Bey’in vazifeleri belirli bir müddetle sınırlanmamıştır. Bu sebeple Harbiye Nezareti

94 1908’de Firzovik’de Arnavutlar tarafından çıkarılan hadiselerdir. Bkz. Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi*, İstanbul 1997, s. 237.

95 BOA, BEO, 3440/257935.

96 Süleyman Kani İrtem, *Meşrutiyetten Müttarekeye (1909-1918)*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004, s. 11, 139.

97 BOA, BEO, 3450/258704.

görev sürelerinin uzatılması konusunda onlara gereken izni vermiştir. Hatta heyetteki diğer zevat için de durumun aynı olduğu bildirilmiştir.⁹⁸

Heyet, Draç'a geldiğinde şehrin girişinde büyük bir topluluk tarafından karşılanmıştır. Mu-tasarıf da orada hazır bulunmuş fakat bölgesel komite açık bir biçimde kendini uzak tutmuş, bir halk toplantısının yapılacağına resmî ilanlarla duyurulmasını engellemiştir. Bu durum, Vildan Efendi'nin camide vereceği vaazın açık havada yapılmasına ve katılımın az olmasına neden olmuştur. Okullardan sadece Katolik Sıbyan Mektebi karşılamaya katılmış, öğrencilerden biri selamlama konuşması yapmıştır. Toplantı sırasında Hoca Vildan Efendi'yle beraber Abdül Üpi ve Papaz da va-tansever konuşmalar yapmıştır.⁹⁹ Heyete Abdül Üpi'de katılmıştır. Nitekim Heyet-i Nâsiha reisi olan Vildan Faik Efendi ile iki arkadaşı Manastır'da bulunan Selanik Merkez Müdde-i Umumi Muavini Abdül Bey'e refakat etmeleri için kendilerine izin verilmesini isteyen bir telgraf çekmiştir.¹⁰⁰

Heyet, Kroya'da (Akçahisar) milliyetçi eğilimli bir nüfusla karşılaşmıştır. İşkodra'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kışkırttığı Müslümanlar tarafından protesto edilmişler ve şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. 26 Aralıkta seyahatlerine son verip İşkodra'dan İstanbul'a dönmüşlerdir.¹⁰¹

Heyetin seyahatleri sonrasında Arnavutluk'ta hadiseler durulmamış Priştine ve İpek'te mey-dana gelen hadiselerin ardından *Sırat-ı Müstakim*'de, "Sırat-ı Müstakim" başlığıyla yayınlanan yazıda ulemanın her taraftan telgraflar göndererek bu hadiseyi kinadığı belirtilmiştir. Her vıla-yetten durumu bilen beş, on ulemanın bölgeye gideceği, bu sebeple de hiçbir Arnavut'un kandır-ılamayacağı da zikredilmiştir. Hadiselerin ardından *Sırat-ı Müstakim*'de İzmir, Edirne, Drama ve İstanbul'dan gönderilen mektuplar yayınlanmıştır. Fetvahanede ya da meclislerde görevli aynı zamanda dersiâmlık yapan yirmi altı ulemanın imzasının bulunduğu *İstanbul'dan gönderilen ya-zıda*, Arnavutlarla Osmanlı ordusu arasındaki mücadeleye son verilmesi, ulemanın, eşrafın ve tüccarların Kur'an ve hadislerle Arnavutları bu düşmanlığı ortadan kaldırmaya ve ittihada davet etmeleri istenmiştir. Bu davetin din ve vatan muhabbeti sebebiyle Arnavutlar üzerinde tesirli olacağı belirtilmiştir.¹⁰²

Vildan Faik Efendi'nin ve başkanlığında bulunduğu heyetin Arnavutluk'taki faaliyetleri ko-nusunda kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler mevcuttur. Resmi devlet görüşünün yansıtıldığı Osmanlı Arşiv belgelerinde Vildan Faik Efendi'nin, Meşrutiyet'i halka anlatmak ve muhalif fikir-

98 BOA, BEO, 3454/259048.

99 HHStA, Albanien Kart 15, No: 75, Draç 22 Aralık 1908, Yardımcı Konsolos Halladan. s. 236-239.

100 BOA, TFR.I.ŞKT, 164/16361. Belgenin aslı şifreli olduğu için bu bilgi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki özetten alınmıştır.

101 Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 99.

102 Eminü'l-fetva Mehmed Esad, Ders Vekili Halis, Fatih dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih azasından İbrahim Ed-hem, Bayezid dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih azasından Avni ve Ahmed Cevdet, Fatih dersiâmlarından Meclis-i Mesâlih-i İlmiye azasından Tokadi Şakir, Fatih dersiâmlarından ve Meclis-i Mesâlih-i İlmiye azasından Ali, Fatih dersiâmlarından Fetvahanede Prizrenli Hüseyin Cemaleddin, Fatih dersiâmlarından Fetvahanede Ali Rıza, Baye-zid dersiâmlarından Fetvahanede İsmail Hakkı, Fatih mucizlerinden Ergirili Reis Ahmed, Fatih dersiâmlarından Fetvahanede Eyüb, Ali Bahri, Fetvahanede Trabzonlu Ahmed İslam, Fatih dersiâmlarından Fetvahanede Ahıskalı Ali Haydar, Yakovalı Adem Nuri, Bayındırlı Mehmed Şükrü, Kırımı Murad Şerif, Seyyid Şehri Hasan Fehmi, Kırk-kiliseli Mehmed Atif, Âsitaneli Mustafa Şevket, Hersek müftü-i sâbıkı Ali Fehmi, Bayezid dersiâmlarından Mehmed Şükrü, Fetvahanede Tikveşli Ahmed, Fatih dersiâmlarından Fetvahanede Yenişehirli Ahmed Nuri, Fatih muciz dersiâmlarından Fetvahanede Tavahlı Hafız Hasan, Bayezid dersiâmlarından Fetvahanede Halil Vehbi ... tüccarân-ı mutebere vesâire. Bkz. *Sırat-ı Müstakim*, 28 Safer 1328/25 Şubat 1325, nr. 79, s. 199-200. Bu yazıdan bizi haberdar eden Doç. Dr. M. Suat Mertoğlu'na teşekkür ederim.

leri ortadan kaldırmak için Arnavutluk'a gönderildiği bilgisi vardır. Avusturya Arşivi'ne ait belgelerde ise bunun tam aksine heyetin Arnavutların milli duygularını geliştirmek ve birliklerini sağlamak için hareket ettiği zikredilmektedir. Öte taraftan heyette bulunan kişilerden biri olan Fazıl Paşa, heyetin Arnavutların ulusal duygularını yok etmek için faaliyette bulunduğunu zikretmiştir. Vildan Faik Efendi ve bu heyet hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem de *İstanbul'daki* Arnavut İttihat kulübünün görevlendirilmesiyle Arnavutluk'a gitmiştir. *İttihat ve Terakki* Cemiyeti, Arnavutların Osmanlı'dan ayrılmasına karşı çıkarken, Arnavut İttihat kulübü muhtemelen Arnavutların bağımsızlığından yana bir tavır sergilememektedir. Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Vildan Faik Efendi'nin ve başkanlığında bulunduğu heyetin Arnavutluk'a gitme sebebi ve oradaki faaliyetleri hakkında kaynaklarda birbirleriyle *çelişen birtakım ifadeler* yer almaktadır. Buna sebep hem bu heyeti gönderen cemiyetlerin ve hem de heyette yer alan kişilerin farklı amaçlar ve düşüncelerle Arnavutluk'a gitmesidir. Bu noktada Vildan Faik Efendi'nin Arnavut bağımsızlığı hakkında ne düşündüğü sorusunu onun yaşamını ve faaliyetlerini göz önüne alarak cevaplamamız gerekmektedir. Sekiz yaşından vefatına kadar geçen süredeki hayatını, devlete yaptığı hizmetleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın münasebetini düşündüğümüzde Arnavut bağımsızlığına taraftar olmasının *çok düşük bir ihtimal olduğu düşüncesindeyiz*.¹⁰³

Vildan Faik Efendi'nin Meşrutiyet'i anlatmak için gittiği Arnavutluk'ta 1908 yılında çekildiği tahmin edilen fotoğrafı. Fotoğraf torununun oğlu Vildan Yaşar Duracan Beyefendi'den temin edilmiştir.

103 Nitekim Vildan Faik Efendi'nin torunu Fatma Seniha Hanım'ın oğlu Vildan Yaşar Duracan Beyefendi, ailede anlatıldığı üzere büyük dedesinin Arnavutluk'a isyanı bastırmak için gittiğini bize aktarmıştır.

7. Arnavutların Alfabe Meselesi

İttihad ve Terakki Cemiyeti bir süre sonra Arnavut örgütlenmesini denetim altına almaya ve İslam ile Osmanlılığa bağlanan yeni bir Arnavutluk inşa etmeye yönelmiştir.¹⁰⁴ Bunun neticesinde Meşrutiyet'in ilanından sonraki hemen her yıl Arnavutluk'ta ciddi olaylar çıkmıştır. İttihatçı hükümetler bu isyanları bastırmakla uğraşmış, bu sırada yapılanlar Arnavutları İttihad ve Terakki'den iyice uzaklaştırmıştır. Merkezileştirme politikaları, askerlik, vergi konuları, Arnavut harfleri konusunda açıkça Arap harflerini savunanların tarafını tutması gibi nedenlerle *İttihad ve Terakki* Arnavut aydınlarının, bir kısım Arnavutların desteğini kaybetmiştir.¹⁰⁵ Neticede Arnavutlar ile Jön Türkler arasında bir nüfuz mücadelesi ortaya çıkmıştır. Rejim değişikliğini izleyen aylar içinde Arnavutça eğitimin okullara sokulma denemesi nedeniyle patlak veren alfabe sorunu bu mücadeleyi iyiden iyiye gözler önüne sermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin önemli bir bölümü için imparatorluktaki gayr-i Müslim unsurların sadakatine artık güvenilemezdi bu sebeple *Müslümanlar arasında birliği* sağlamak hayati bir önem kazanıyordu. Bu aşamada güçlendirilmesi gereken temel bağ İslam'dı. Artık bazı Müslümanlara göre *Latin alfabesinin kullanılması* kabul edilemezdi. Bu yeni politika İttihad ve Terakki'yi Arap alfabesini öne çıkarmaya itti.

Latin alfabesi taraftarları ise Arnavutluk'u öne çıkarma eğilimindeydiler. Bunlar Arnavut/Türk farklılığı kavramını sık sık gündeme getiriyorlar, Arap alfabesine de olumsuz manada *Türk alfabesi diyorlardı*. Arap alfabesi taraftarlarının öne çıkardıkları ilk kimlik Müslüman kimliği idi. Latin alfabesi taraftarlarının büyük bir bölümü Osmanlılık ve Arnavutluk içine İslam'ın eklenmesine nasıl karşı çıkıyorlarsa Osmanlılık ile Türklük arasında yapılan her türlü karışımı reddediyorlardı. Arnavutlar ile Türkler arasındaki farklılığın altını çizmeye gayret ediyorlardı. Arap alfabesi taraftarlarının en uç tarafında ise Arnavutluk ile Türklük Osmanlılık içinde eritilip kaynaştırılıyordu. Arap alfabesi taraftarları alfabe değiştirmenin din değiştirmek manasına geldiğini, Latin harflerini kullanmanın İslam'dan çıkmak demek olduğunu iddia ediyorlardı.¹⁰⁶ Müslüman din adamları arasında da Latin alfabesinin kullanılmasının İslam'dan çıkmak ve dinsizlik olarak görenler vardı. Müslümanlar için tek alfabe vardı o da Kur'an alfabesi olan Arap alfabesiydi.¹⁰⁷

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Arnavut dilinde yazı yazılmasına izin verilmiş olsa da Arnavut okullarının ve standart bir alfabenin yokluğu bu yönde gelişme sağlanmasını engellemiştir. Ancak Arnavut kulüpleri kısa bir süre sonra Arnavutluk'un çeşitli yerlerinde okulların açılmasını sağlamıştır. Sıra alfabe meselesine gelmiş, Arnavutların kullanacağı alfabenin kararlaştırılması için 14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da bir kongre toplanmıştır. Kongrenin amacı alfabe sorununu çözmektir. Bu adım aynı zamanda Arnavut ulusal birliğinin sağlanması açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sayede kuzey ve güney Arnavutluk arasında bütünlüğün sağ-

104 Nathalie Clayer, *age*, s. 479.

105 Bilgin Çelik, *age*, s. 177. 1909 yılı ortalarından itibaren meclisteki Arnavut mebuslar muhalefet saflarına katılmıştır. Cemiyetin, bekledikleri kültürel siyasi talepleri karşılamaması hatta hükümetin merkezi yapıyı güçlendirme çabası içine girmesi yollarının ayrılmasının en önemli nedenlerinden olmuştur. Bk. s. 186.

106 Nathalie Clayer, *age*, s. 481-486, 499-508.

107 Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s. 281-282. Ulemanın Arap harflerini desteklediği iddialarına karşılık Hüseyin Cahit, gelen telgraflar arasında Latin harflerini destekleyen ilmiye mensuplarının da bulunduğu dikkat çekmiştir. Bkz. Bilgin Çelik, *age*, s. 291.

lanması için bir ilerleme kaydedilebilecektir. Kongreye İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Debreli Hoca Vildan Efendi, Fazıl Paşa Toptani ve Ohrili Rıza Bey de katılmıştır.¹⁰⁸

Kongrenin sekizinci günü 21 Kasım 1908 Cumartesi yapılan toplantı en kalabalık toplantı olmuş ve büyük salon dolduğu için aralarında yetmiş kadar idadi öğrencisinin de bulunduğu bazı dinleyiciler için ek oda açılmak zorunda kalınmıştır. İlk konuşmayı, İstanbul'daki Arnavut kulübü tarafından delege ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından temsilci olarak gönderilen ve ancak Perşembe günü Manastır'a varan Debreli Vildan Efendi yapmıştır. Konuşmasında, öncelikle baskıcı rejimin yıkılmasıyla yeni bir dönemin başladığını söyleyerek anayasayı övmüş, Arnavut birliğinin önemini vurgulamıştır.¹⁰⁹ Vildan Faik Efendi konuşmasında, her ulusun kendi dilini yazmak için kendi harfleri olduğu gibi kendi işaretlerini de seçme hakkı olduğunu, Türklerin kendi harflerine sahip olmayıp, Araplarınkini kullandıklarını belirtmiştir. Yazmak için sağdan ya da soldan aşağıdan ya da yukarıdan başlamak hususunda özgür olduğunu, bunun bir ulusu yukarı kaldırmak için bir araç olduğunu, dinin kalbe ait olup herkesin kendi görüşüne sahip olmakta özgür bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁰ Vildan Faik Efendi'nin konuşmasından bahseden başka bir kaynakta öncelikle onun 20. yy'ın başındaki ulusal hareketlerde aktif bir rol oynadığı, İstanbul'daki Başkım Kulübü'nün üyesi olup, 1908'deki Manastır kongresinde temsil ettiği zikredilmiştir. İstanbul alfabesiyle ilgili -leh veya aleyhteki- görüşünün kongrede büyük bir öneme sahip olduğu da eklenmiştir. Vildan Faik'in Kur'an ilkelerine dayanan görüşlerine "Din ve Kur'an'ın alfabe ile hiçbir ilgisi yoktur" şeklinde yer verilmiş, Arnavut dilini öğrenmek için Latin alfabesinin kullanılmasının bir mahzuru olmadığı yolundaki fikri de zikredilmiştir. Pratik tarafı göz önünde bulundurduğundan, Latin alfabesinin kullanımıyla Arnavutça'yı öğrenmenin daha kolay olacağı görüşüne sahip olduğu ifade edilmiştir.¹¹¹

Söz alan diğer konuşmacılar da Osmanlıcı ve Arnavut milliyetçisi bu iki söylemin arasında gidip gelmişlerdir. Bu arada Arnavut milliyetçileri için özel bir öneme sahip olan "Müslüman Hristiyan kardeşliğine" özellikle vurgu yapmışlardır. Kongreye Vildan Efendi ile birlikte geç katılan İttihat ve Terakki üyesi Fazıl Paşa Toptani ve Ohrili Albay Rıza Bey de bu havanın dışına çıkmamıştır. Arnavut birlik ve beraberliği söylemini paylaşmışlar ve genelde kongrede hakim olan İttihat ve Terakki'ye karşı olumlu yaklaşımı güçlendirmişlerdir.¹¹² Kongrenin sonunda Latin alfabesi ile İstanbul (Fraşeri) alfabesinin, geçiş dönemi için birlikte kullanılması kabul edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul kulübünü merkez olarak kabul ettirme girişimine rağmen Manastır Arnavut kulübü merkez olarak kabul edilmiştir.¹¹³

108 Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 100-101.

109 Bülent Bilmez Can, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2008, sy. 179, s. 28.

110 Bk. *Albanien Kart* 15, No: 73, Manastır 23 Kasım 1908, Konsolos Postfaid'an, s. 154-155.

111 Vildan Faik Efendi'nin 1906 yılı boyunca İstanbul Komitesi'nin temsilcisi olarak bazı Arnavut şehirlerinde bir dizi konuşma yaptığını, konuşmalarının onun bilgisini, vatanperverliğini ve fesahatini açıkça ortaya koyduğunu söylemiştir. Bk. Ramız Zekaj, *agt*, s. 278-280.

112 Bülent Bilmez Can, *agm*, s. 29. Bu heyetin bir görevi de bölgedeki Arnavut kulüplerini gezerek nasihatlerde bulunmaktır. Bk. Bülent Bilmez Can, *agm*, s. 31.

113 Kongreye İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Debreli Hoca Vildan Efendi, Fazıl Paşa Toptani ve Ohrili Rıza Bey de katılmıştır. Bunlar cemiyetin önceliklerini temsil etmekten ziyade Arnavutlar arsında birlik sağlayacak yönde konuşmalar yapmıştır. Bk. Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 101. İstanbul'daki Arnavut kulübü üyeleri Jön Türklerle ortak çalışma yapması, merkez kulübünün İstanbul olması ve Arnavutluk sorununda temsil hakkının İstanbul kulübünde olması fikrini savunmuş fakat kabul görmemiştir. Jön Türklerle açıkça ilişkilerin kesilmemesine özen gösterilmiş, fakat merkez kulüp olarak Manastır Başkım kulübü kabul edilmiştir. Jön Türk taraftarları Ohri, Debre, Elbasa'nda yeni Arnavut kulüpleri açma gayretine girmiş, Arap alfabesi konusunda propagandalara başlamıştır. Bkz.

Alfabeyle ilgili tartışmalar sadece Arnavutluk'ta toplanan kongreyle sınırlı kalmamış, sonraki yıllarda Dersaadet'te de tartışmalar devam etmiştir. Bilfiil alfabe meselesinin içinde yer alan Vildan Faik Efendi, konuyla ilgili olarak Arnavut mebuslarına ithafen bir duyuru kaleme almıştır. Arnavutça'nın hangi harflerle yazılması gerektiği hususunu ne gazetelerdeki münakaşaların halledebileceğini ne de bazı kişilere bu konuda konuşmalarının yakışacağını söylemiştir. Bu meseleyi erbab-ı vukufun halletmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bunun için Cuma günü namazdan sonra Divanyolu'nda Arnavutların toplandığı kulüpte bir araya gelerek meseleyi müzakere etmeyi uygun bulmuştur. Lüzum görüldüğü takdirde diğer görüş sahiplerinden, hükümetten, yardım ve istifade etmek üzere aralarında ihtilaf olan iki taraf Arnavut mebuslarının gelmelerini rica etmiştir.¹¹⁴

Bir süre sonra Şeyhülislamlıktan da Latin harflerinin kullanılamayacağını belirten bir fetva yayınlanmıştır.¹¹⁵ Ardından Vildan Faik Efendi içinde yer almasa da İstanbul'da bulunan Arnavut uleması tarafından Arap alfabesi lehine bir beyanname yayınlamıştır. Buna göre Arnavutların Müslüman ve Osmanlı olması dolayısıyla Arap harflerini kullanmalarının dini ve milli bir mecburiyet olduğu, manevi ve maddi birçok faydaları olan Arap harflerini yazıda kullanmak gerektiği bunun aksi olarak kullanılmak istenen harfleri kabul etmediklerini beyan etmişlerdir.¹¹⁶ İttihad ve Terakki Cemiyeti ve hükümet Arap alfabesi lehinde propagandaya hız vermiştir. Arnavutlar arasında Arap alfabesini yaymak amacıyla büyük ölçüde dini hiyerarşiyi kullanarak bir ağ oluş-

Bilgin Çelik, *age*, s. 240-241. Manastır Rus konsolosunun 27 Kasım 1908 tarihli raporunda, Arnavutların bu kongredeki asıl hedeflerinin alfabe meselesi olmadığı asıl konunun Arnavutları birleştirmek olduğu ifade edilmiştir. Bütün bunlara rağmen Arnavut delegeleri Jön Türkler'e karşı olan tavırlarında hemfikir değildiler. İstanbul'daki Arnavut kulübü üyeleri Jön Türkler ve Arnavutların ortak çalışmalarını istiyordu. Arnavut meselesinin merkez kulübü ve asil temsilcileri olarak kendilerinin kabul edilmeleri arzusundaydılar. Neticede temsil hakkı Manastır'daki kulüp için kabul edilmişti. Kongre boyunca Jön Türklerle ilişkiyi kesmekten kaçınılmıştır. Görüşmelerin sonunda ise Jön Türk taraftarları Ohri, Debre, Elbasan'da yeni Arnavut kulüpleri açma gayretine girmişlerdir. Buralarda da açıkça, Arnavutçayı yazmak için Türk alfabesinin kullanılması propagandasını yapmışlardır. Bkz. Peter Bartl, *age*, s. 281.

114 *Tanin*, 14 Muharrem 1328/13 Kanunîsâni 1325/26 Ocak 1910, nr. 33-502, s. 3. Bu ilandan bizi haberdar eden Ali Adem Yörük'e teşekkür ederim.

115 5 Nisan 1910 günü Şeyhülislam, Arnavutlukta bütün müftülere yolladığı fetvada Arnavut okullarında Latin alfabesinin kullanılmasına müsaade edilmemesini talep eder. Kendisi aynı mealdeki bir resmi yazıyı da Maarif Vekaletine yollamıştır. Bkz. Peter Bartl, *age*, s. 289. Nathalie Clayer, *age*, s. 492. Dinen ve maslahaten kabul edilebilecek durumda bulunmayan ve hiçbir suretle bizimle münasebeti olmayan Latin harflerinin kabul etmek çocukları dinen tahsile mecbur buldukları Arap harfleri yanında Latin harflerini öğrenmeye de mecbur bırakacağından bu durum Arap harflerinin bir köşede kalmasına sebep olacağından Latin harflerinin kabulüne ve mekteb-i İslamiye'de tedrisine asla cevaz olmadığı belirtilmiştir. Bkz. *Sırat-ı Müstakim*, 25 Muharrem 1326/13Kanunîsâni 1326, nr. 125, s. 351.

116 29 Muharrem 1328/10 Şubat 1910'da yayınlanan beyanname de ismi bulunan on sekiz kişinin isimleri, Ulemadan Adliye müsteşar-ı sabıkı Yakovalı Ali Efendizade Ahmed Şükrü Efendi, muciz Fetvahane İlamat Müdürü Ergirili Ahmed Reis, Fatih muciz hocalarından Prizrenli Zeynelabidin, İlbasan Mebusu ulemadan Ali Bin Mehmed, ulemayı benâmdan İškodralı Hafız İbrahim Hakkı, Fetvahane'de İlamat-ı Şer'iyye Mümeyyizi Fatih muciz hocalarından Yakovalı Adem Nuri, Fetvahane'de İlamat Mukayyidi ve Fatih muciz hocalarından Delvineli Şevki, Fatih muciz hocalarından İlbasanlı İbrahim Hakkı, Fatih muciz hocalarından İpekli Bayram Sadi, Manastır müftüsü Recep Cudi, Fatih dersiâmlarından ve Fetvahane Müsevvidlerinden Ergirili Mehmed Azam, Fatih muciz hocalarından Kavayalı İbrahim Edhem, Fatih dersiâmlarından Abdülcemil, Fatih dersiâmlarından Kalkandelenli İsmail Hakkı, Fatih dersiâmlarından Yakovalı Osman Nuri, Fetvahane Müsevvidlerinden ve Fatih muciz hocalarından Prizrenli Hüseyin Necmeddin, Fatih dersiâmlarından Pirlepelî Hafız Receb, Fatih dersiâmlarından Debreli Musa Kazım'dır. Bkz. *Tanin*, 1 Safer 1328/29 Kanunîsâni 1325/11 Şubat 1910, nr. 518, s.2. 11 Şubat 1910'da *Tanin* gazetesinde İstanbul'daki Arnavut ulemanın bir bildirisi yayınlanmıştır. Burada Osmanlı ve Müslüman olan Arnavutlar için Arap harflerini kullanıp "yabancı" harfleri reddetmenin dini ve milli bir zaruret olduğu açıklanıyordu. Bildiriye imza atan on altı ulemanın çoğunluğu Fatih medresesinde ders veriyordu. Birkaçı dini idarede görev alıyordu. Üç istisna dışına hepsi kuzey bölgelerinden, özellikle de Kosovandı. Bu bildirgeden kısa bir süre sonra Osmanlı başkentinde başka bir Arnavut ulemanın öncülüğünde Arap alfabesini öne çıkarmak amacıyla bir eğitim kulübü kurulmuştur. Bkz. Nathalie Clayer, *age*, s. 489-490.

turulmuştur. Bu amaçla 1910 yılının başında İttihat ve Terakki Cemiyeti güdümünde İttihad-i Osmani Arnavut Maarif Mahfili adı verilen bir kulüp kurulmuştur.¹¹⁷

Vildan Faik Efendi, Manastır kongresine İttihat ve Terakki ile Arnavut İttihad kulübünün görevlendirmesiyle gitmiştir. Bu durumda öncelikle İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin görüşünü savunması ve Arap alfabesi taraftarlığında bulunması gerekir. Avusturya Arşivi'nden elde edilen belgelerde *açıkça Latin alfabesinin kullanılabilceğini söylemese de Türklerin kendi harflerine sahip olmadıklarını ve de alfabenin ulusu ayağa kaldırmak için bir araç olduğunu ifade etmesi onun Latin harflerinin kullanımına onay verdiğini göstermektedir. Nitekim Arnavutlukla ilgili bir tez çalışmasında Latin harflerinin kullanımına cevaz verdiği zikredildiği gibi Arnavut alfabesinin savunucusu olarak da zikredilmiştir.*

8. Fahri Azalık Görevi

Yerine getirdiği ilmi görevlerinin dışında, Üsküdar'da teşekkül eden livâ merkezi meclis idaresine seçilmiş ve burada fahri azalık yapmıştır. Mutasarrıfların başkanlığında toplanan ve istişare niteliği bulunan liva meclisi idaresi mutasarrıfın havale ettiği evrak hakkında mütalaasını beyan ederdi. Meclisin tabii üyeleri mutasarrıf, naib, muhasebeci, tahrirat müdürü, nafia mühendisi, ziraat memuru, müftü ve gayr-i Müslim cemaatlerin ruhani lideriydi. Ayrıca dört yıl müddetle görev yapmak üzere seçilen dört üyesi daha vardı ki Faik Efendi bu üyelerden biri olmalıdır.¹¹⁸

9. Ölümü

Hayatının büyük kısmını talebe yetiştirmekle ve eser telif etmekle geçiren Vildan Faik Efendi, üç ay devam eden hastalığının sonucunda 12 Zilhicce 1343/4 Temmuz 1341'de¹¹⁹ (4 Temmuz 1925) Cumartesi gecesi¹²⁰ Üsküdar'da Hâce Hesna Hatun mahallesi, Servilik caddesi 15 numaradaki¹²¹ evinde vefat etmiştir.¹²² Kabri Karacaahmet Mezarlığı 8. Ada A bölümünde,¹²³ mezarlık yoluyla -içinde Ebülulâ Mardin'in de mezarının bulunduğu- Turşucuzade sofası arasındadır. Mehmet Âkif Ersoy ile Vahyi Efendi Karacaahmet'te kabirler arasında -mezar taşlarını okuyarak-

117 Nathalie Clayer, *age*, s. 492.

118 Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 378.

119 4 Temmuz 1343 (1924) de öldüğü bilgisi için bkz. Mustafa Özel, Vildan Faik, s. 224; Bilal Temiz, agm, s. 314. 4 Temmuz 1343 (1927) tarihi için bkz. Murat Sula, agm, s. 132.

120 Vildan Faik Efendi, Şerh-i Kaside-i Hemziyye, s. 136.

121 Ev adresinin Selvilik caddesi No: 5 olarak zikredildiği yer için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s.224. Hâce Hasna Hatun mahallesi, Selvilik caddesi olarak zikredildiği bir yer için bkz. Murat Sula, agm, s. 132. Bugün aynı yerde Vildan Faik Efendi'nin hanımı Fatma Servet Hanım'ın adının bulunduğu bir apartman bulunmaktadır.

122 Vefat ilanı: "Üsküdar dersiâmlarından Hâce Vildan Faik Efendi üç aydan beri devam eden hastalıktan tahlis-i giribân edemeyerek Cumartesi gecesi vefat etmiş ve cenazesi Karacaahmet haziresine defn edilmiştir. Mevlâ rahmet eyleye" İkdâm, 15 Zilhicce 1343 Salı/7 Temmuz 1341 (7 Temmuz 1925), 10146, s. 3.

123 "Sultantepe'sindeki evinde vefat etmiş, vasiyeti üzerine Selimiyye'de Çiçekçi tramvay durak mahalli civarında Selimiyye Dergah-ı şerifi [şimdi Küçük Selimiye Çiçekçi Camii] karşısındaki hazireye defnedilmiştir. Kabrini hayattayken kendisi inşa ettirmiştir". Bkz. Ebülulâ Mardin, *age*, II-III, s. 140. Murat Sula, agm, s. 132'de önce Mardin'den hareketle yukarıdaki bilgiyi zikretmiş sonra Mardin'in aynı eserin 828'inci sayfasında Vildan Faik Efendi'nin Karacaahmet'te, Behceti Konevi Tekkesi kapısı karşısında mezarlık yolu ile Turşucuzade Ahmed Muhtar Efendi'nin kabri arasında medfun olduğunu zikretmesinden hareketle Ebülulâ Mardin'in mezar yeri hakkında farklı bilgiler verdiğini söylemiştir. Çiçekçi Camii aynı zamanda Behceti Konevi tekkesi olduğu için bilgilerde bir farklılık mevcut değildir. Bkz. Necdet İşi, "Üsküdar Envanterinden Seçmeler", *Üsküdar Sempozyumu IV*, s. 512. Çiçekçi Camii (Küçük Selimiye Camii) Selimiye Tekkesi Camii, Pertev Camii ve Behcet-i Konevi Camii isimleriyle de anılır. Mehmet Nermi Haskan, *age*, I, 142. Kabrinin bulunduğu yer Hoca Vildan Efendi Sofası olarak geçmektedir. Burada Şevval 1330 (Eylül-Ekim 1912)'de vefat eden kızı Emine Tayyibe Hanım da medfündür. Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *age*, II, S. 814; 940.

dolaşırken mezarına tesadüf etmişler ve birer Fatiha okumuşlardır.¹²⁴

Mezar taşında Arapça şu ibare yazılıdır:

İnnî lâ esiku illâ birahmetike er-râkid'ül-hâfik fi hâze'l-merkadi'l-ermed Molla Vildan Faiku'l-âfik, berred'allahü madca'ahu ve nevvere mehce'ahu sene 1343 fi 12 Z¹²⁵

Vefatından sonra -1 Mart 1301 (13 Mart 1885)'den 15 Eylül 1334 (15 Eylül 1918)'e kadar- 33 sene 6 ay 15 gün devam eden memuriyetinden dolayı eşi Servet hanıma 4 Temmuz 1341 (4 Temmuz 1925) tarihinden itibaren 403 kuruş eytâm maaşı bağlanmıştır.

10. Eserleri

Vildan Faik Efendi, Tefsir, Fıkıh, Arap Edebiyatı, Arap Dili ve Tasavvuf alanında eserler kaleme almıştır. Kimi zaman bulunduğu görevler ve okuttuğu dersler için de kitaplar yazmıştır. Askeri Rüşdiyelerdeki Arapça muallimliğinin eseri olarak Sarf ve Nahivle ilgili iki kitap telif etmiştir. Medreselerdeki Tefsir müderrisliğin tezahürü olarak bazı surelerin müstakil tefsirini yaptığı gibi, Tefsir usulüyle ilgili bir eser de kaleme almıştır. Huzur derslerindeki takrirlerini de kitap haline getirmiştir. Fıkıh sahasındaki eserlerini Namaz ve Oruç meselelerine ayırmıştır. Arap Edebiyatına olan ilgisi sebebiyle bu alandaki bazı eserleri şerh ettiği gibi, Hz. Muhammed'in mübarek vasıflarını tarif eden bir hilye-i nebeviye ile onun doğumunu ve mucizelerini anlatan Aziz Mahmud Hüdai'nin kaleme aldığı, Mehmed Gülşen Efendi'nin tercüme ettiği bir risaleyi de şerh etmiştir. Onun bir diğer eseri medreseler için kaleme aldığı islahat programıdır. Bu risâlenin gerek Islâh-ı Medâris Nizâmnamesi'nin ve gerekse Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin Talimâtnamesi'nin hazırlanmasında etkili olan metinlerden biri olduğunu düşünüyoruz. Bu durum islâh risâlesinin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Eserlerinin bir kısmı matbu bir kısmı yazma halinde bulunan Vildan Faik Efendi yazma eserlerinin çoğunu Hüdai Kütüphanesi'ne¹²⁶ bağışlamış, bazı eserlerinin sonunda bunu kendisi ifade etmiştir. Kütüphaneye adını veren Aziz Mahmud Hüdai hazretlerinin Celveti tarikatının kurucusu olması, zikredildiği üzere Aziz Mahmud Hüdai hazretlerinin bir eserini şerh etmesi¹²⁷ ve Meclis-i Meşâyih tarafından Nasuhi Dergahı'nda vaaz vermekle görevlendirilmesi –vazifelenenler sufiyedendi- Celveti tarikatine intisap ettiği düşüncesini akla getirmektedir.¹²⁸

124 Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1960, s. 323-324. Vaiz Cemal Öğüt, şahsen tanıdığı Vildan Faik Efendi'nin fazilet ve ilim sahibi, orta boylu, şişmanca temiz ve güzel giyinir, vakar ve haysiyetini muhafaza eder, herkesin teveccühüne mazhar olmuş bir alim olduğunu söylemiş ve vefatını bir kayıp olarak görmüştür. Bkz. Semiha Omay, *age*, s. 62.

125 Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mutebere-i Üsküdar*, haz: Bedi N. Şehsuvaroğlu, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1976, s. 64 ve Ebülülâ Mardin, *age*, II-III, s. 829'da bu ibare kayıtlıdır. Mardin Arapça ibarenin tercümesini "Ben, şüphe yok ki, ancak Allah'ın rahmetine güvenirim. Bu tozlu, topraklı uyku yerinde yatan, âlemden üfûl eden Molla Vildan Faik'tir. Allah, yattığı yeri serinletsin ve kabrini ışıtsın" olarak vermiştir. Üsküdarî yukarıdaki ibarenin altında –mezar taşı ibaresi olarak gözükse de şu anda mezar taşında yer almayan- "Huzur ders-i şerifi mukarrirlerinden ve Üsküdar dersiâmlarından ve fuhulün-i kirâm ve ulema-i benâmdan, fazıl-ı nihrîr Debreli müşarünileyh Vildan Faik Efendi hazretleri, rahimehullahu rahmeten vâsia" ifadesine yer vermiştir. Bk. *age*, s. 64.

126 Daha önce ayrı bir kütüphane olarak faaliyet gösteren Hüdai Kütüphanesi tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne ilhak edildiği için kitaplarının büyük bölümü bugün bu kütüphanede bulunmaktadır.

127 *Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n Nebî* (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü d.n. 628) adlı risaledir ki eserleri kısmında bahsedeceğiz.

128 Vildan Faik Efendi tarikat çevrelerine uzak bir şahıs değildi. Nitekim Ebülülâ Mardin, onunla ilgili hazırladığı hal

A. Matbu Eserleri:

1- *Esrârü's-Savm*, İstanbul, Ahter Matbaası, 1315 (1897-1898), 40 s. Fıkıh ilmiyle ilgili olan eser bir mukaddime ve iki fasıl halinde tertip edilmiştir. Orucun faziletlerinden bahsedilen mukaddime kısmı İhyâu *Ulûmi'd-din*'den, oruçla ilgili meselelerin anlatıldığı birinci fasıl *Muhtâr ve Dürer* gibi itibarlı fıkıh kitaplarından, orucun sırlarından bahsedilen ikinci fasıl ise yine İhyâdan ve İmam Şa'rânî'nin *Levâkihu'l-envâr* isimli kitabından tercüme edilerek yazılmıştır. Orucun faziletlerine nail olabilmek için şurût-u zâhiriyyesini ve şurût-u bâtniyyesini bilmek gerektiği belirtilmiş, sekiz mebhastan meydana gelen birinci fasılda orucun şurût-u zâhiriyyesi, ikinci fasılda ise şurût-u bâtniyyesi anlatılmıştır. Eserin girişinde devrin padişahı Abdülhamit'ten övgü dolu ifadelerle bahsedilmiştir. Vildan Faik Efendi 8 Teşrinisani 1313 (20 Kasım 1897)'de eserin basılabilmesi için izin istemiş. 18 Teşrinisani'de/4 Receb 1315 (30 Kasım) tedkik edilmek üzere Şeyhülislamla gönderilmesine karar verilmiş, 30 Kanunievvel 1313/18 Şaban 1315 (1 Ocak 1898)'de Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi tarafından eserin basılması münasip bulunmuş ve aynı tarihte ruhsatname verilmesine karar verilmiştir.¹²⁹

2- *el-Kavlüs-sâbit fî kazâi'l-fevâid*, İstanbul, Matbaa-i Osmâniye, 1310 (1892-1893), 46 s. Eser Fıkıh ilmiyle ilgili olup dört kısım halinde tertip edilmiştir.¹³⁰ Kitabın ilk bölümü olan Mukaddime kısmında namazın faziletlerinden bahsedilmiş, bu kısma İhyâ u Ulûm, *Mişkâtü'l-envâr* ve *Câmiu'l-ezhâr* adlı eserlerden namazın faziletleri ile ilgili seçilen birkaç hadis-i şerîfin tercümesi de konulmuştur. Bundan sonra Bab başlığı altında vaktinde kılınmayan namazların kazası meselesine girilmiş, *Hindiye*, *Tatarhâniyye* ve *Dürri'l-Muhtâr* gibi muteber fıkıh kitaplardan bu namazların nasıl edileceğiyle ilgili kısımların önemli bir bölümü tercüme edilmiştir. Fasılda babda yer alan müteferrik konular ele alınmış, Hatime ise ölüden namazın düşmesi meselesine ayrılmıştır.

3- *Teshîlu's-sarf*, İstanbul, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1317 Mart (1901 Mart-Nisan), 152 s. 1. tab¹³¹ Vildan Faik Efendi'nin kapağında Koca Mustafa Askeri Rüşdiyesi Arapça muallimi olarak kayıtlı olduğu kitap, sarf ilmine dair olup Askeri Rüşdiye mekteplerinin¹³² birinci sene talebelerine okutulmak üzere Meclis-i Maarif-i Askeriye tarafından kabul olunmuştur. Kitapta Mukaddime'den sonra herhangi bir başlık verilmeden derslere ve bablara geçilmiştir, açıkça belirtilmiş olmasa da burası birinci kısım olmalıdır. İkinci kısım bahislere ve derslere, üçüncü kısım da yine derslere ayrılmakta, her ders birtakım örnekler ve alıştırmalarla izah edilmektedir. Eserin sonunda *Kamus*'dan lügat bulmanın usulüyle, hata ve sevab cetveli de bulunmaktadır.

Risalenin başında "Muallimîne Tenbihat" adlı altında muallimlerin bu kitaptan ne şekilde fay-

tercümesi için Üsküdarlı Şeyh Hayrullah Taceddin Efendi'nin 19.4.1954 tarihli mektubunda verdiği bilgileri kullanmıştır. Bu hadiseye başka bir örnek Prof. Dr. Süheyl Ünver'in naklettiği bir hatıradadır: Bir gün bir mecliste Galata Mevlevihanesi şeyhi Ahmed Celeleddin Dede, bir mesele üzerine mütalaasını bildirmiş. Orada hazır bulunan Vildan Faik Efendi, Celeleddin Dede'nin fikrine itiraz etmiş, Şeyh Efendi buna karşılık 'olabilir' cevabını vererek sözü kısa kesmiştir. Bir müddet sonra bir gün sokakta karşılaşmışlar, Vildan Efendi Şeyh Efendi'ye, "Geçen gün sizinle aramızda böyle bir konuşma olmuştu, siz benim mütalaama karşı 'olabilir' demiştiniz, halbuki ben meseleyi tedkik ettim, sizin görüşünüz doğru imiş demesi üzerine Şeyh Efendi yine 'olabilir' diye sözünü kesmiş, Vildan Efendi tekrar 'ne için yine olabilir' dediniz diyince Şeyh Efendi: 'İşte sizinle farkımız budur. Siz mücadeleyi seversiniz, ben hata etmiş olabilirim' demekle yetinmiştir. Bk. Semiha Omay, s. 29, 62.

129 BOA, *MF.MKT*, 379/46.

130 Bu eserin 1307'de yapılan tabı için Maarif Nezareti'nin 153 numaralı ruhsatnamesinin haiz olduğu bilgisi verilmiştir. Bk. Semiha Omay, *age*, s. 30.

131 Eserin Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bulunan nüshası 1318 (1902-1903) tarihlidir. Bu kitabın 2. tabı olabilir.

132 Koca Mustafa Paşa Askeri Rüşdiyesi için yazıldığı bilgisi için bkz. Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224.

dalanacakları ve talebeye okuturken nasıl bir yol takip edecekleri anlatılmıştır. Bazı derslere küçük harflerle haşiyeler ilave edilmiş, ancak muallimler büyük harfle yazılan kısımların tedrisinden sorumlu tutulmuş, talebenin haşiyelerle meşgul edilmemesi istenmiştir. Kitap ibarelerinin ezberletilmemesi, kaidelerin alıştırma ile örneklerin tahtaya yazılması suretiyle talebelerin zihnine yerleştirilmeye çalışılması uygun görülmüştür. Eser, 82 ders olarak tertip edilmiştir. Haftada üç gün ders okunması sebebiyle toplamda 180 ders yapılması gerektiğinden -oysa kitap 82 ders olduğundan- imtihandan iki, iki buçuk ay önce biteceğinden kitabın bir kere daha devredilmesi uygun bulunmuştur. Dersler daha önceden takrir edildiğinden bu sefer tekrar anlatılmayacak, talebe tahtaya kaldırılarak, konular sırasıyla sual edilecek ve anlamadıkları noktalar izah edilerek alıştırma yapılacaktır. Her dersten sonra genellikle konunun başlığı verilmiş bazen sadece ders denilmiş başlık ayrıca zikredilmemiştir.¹³³

4- *Terşihu'l-kalem fi Lâmiyyeti'l-Acem*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308 (1890-1891), 132 s. Arap edebiyatına ait olan eser İsfahanlı Tuğraî'nin *Lâmiyyeti'l-Acem* adlı meşhur kasidesine yapılmış Arapça bir şerhtir. Tuğraî, Bağdat'ta yalnızlıktan ümidini yitirdiği bir sırada yazdığı 59 beyitten mürekkep olan eserinde devrinin kötü olaylarından şikâyet etmektedir.¹³⁴ Vildan Faik Efendi eserin girişinde Sultan Abdülhamid'i övdüğü gibi, devrin Şeyhülislamı Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi ile¹³⁵ hocası Alaiyyeli Kara Mustafa Efendi'ye dua etmiştir. Ardından İbn-i Hallikan'dan ve Sem'ânî'nin *Kitabu'l-Ensâb*'ından hareketle Tuğraî'nin hayat hikâyesinden kısaca bahsetmiştir. Daha önceden yapılan şerhleri uzunluklarından ve ibarelerin asıl incelik noktalarını kaçırmış olmalarından dolayı beğenmemiş, bu eserin sebep-i telifi olmuştur. Eser, tam bir açıklamasını yapmak gayesi yanında isteklilere faydasının dokunması ve kendine dua vesilesi olması için de kaleme almıştır.

5- *el-Mevâizu'l-Hisan (fi mâ kurrirre beyne yedeysi-Sultan)*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1330 (1911-1912), 80 s. Ramazan'da Padişahın huzurunda tefsir edilen ayetlerden, mukarrir ile muhataplar arasında cereyan eden bahislerden teşekkül eden eserde Vildan Faik Efendi'nin huzur derslerindeki dört takriri yer almaktadır. Bunlardan birincisi 1327 (1909-1910)'da Hûd suresinin 17. ayetini yedinci mukarrir; ikincisi 1328 (1910-1911)'de aynı surenin 32. 33. ve 34. ayetlerini altıncı mukarrir;¹³⁶ üçüncüsü 1329 (1911)'de mezkur surenin 50. 51. ve 52. ayetlerini beşinci mukarrir ve dördüncüsü 1330 (1911-1912)'de adı geçen surenin 78. 79. ve 80. ayetlerini beşinci mukarrir olarak tefsirinden ibarettir.¹³⁷

Kitabın başında "İfade-i Mahsusa" kısmında eserin Sultan Reşad'a takdiminden ve basılma sebebinden şu ifadelerle bahsedilmektedir: "bu acizleri dört seneden beri Huzur-ı hümayûnda Ramazan-ı şeriflerde hisseme isabet eden âyât-ı celileyi tefsir ve izaha ve ahkâm-ı Kur'âniye'den istinbât eylediğim fevâid-i siyasiyeye ve Meşrutiyetimiz ne yolda pâyidâr olacağına ve selâmet-i umumiye ve muhafaza-i vatan esbâbına dair ve daha nice ahkâm-ı diniyeye müteallik takrirlerim bir kitap şekline

133 Bu eserle ilgili hazırlanmış bir yüksek lisans tezi için bkz. Yeliz Çiçek, *Vildan Faik'in Teshilü's-Sarf adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009.

134 eş-Şenferâ, el-Büstî, et-Tuğraî, *Lâmiyyetu'l-Arab, Unvânu'l-Hikem, Lâmiyyeti'l-Acem*, haz: Nurettin Ceviz, Sadi Çögenli, Erzurum 2000, s. 61.

135 Hayatı için bkz. Tahsin Özcan, "Ömer Lutfi Efendi", DİA, XXXIV, İstanbul 2007, 73-74.

136 Mustafa Özel, "Vildan Faik", s. 224'de VII. mukarrir olarak geçmektedir; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Öğüt bölümü 1130'da bulunan nüshada *el-Mevâizu'l-Hisan* adlı eserin kenarlarına hem tefsir edilen surenin kaçınıcı ayeti olduğu hem de mukarrirlikleri tükenmez kalemle kaydedilmiştir. Burada da VII. mukarrir olarak zikredilmektedir. Öte yandan İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bulunan 45 numaralı Huzur-ı Hümayûn Müderrisleri Defteri'nde ve Ebülulâ'nın *Huzur Dersleri* adlı eserinde (I, s. 556)da bu tarihte VI. mukarrir olduğu bilgisi verildiğinden bunu vermeyi uygun bulduk.

137 Vildan Faik Efendi'nin bu eserinin bazı kısımlarının muhteviyatı için bkz. Semiha Omay, *age*, s. 30-62.

ifrâğ edilerek Huzur-ı hümâyûnda bad'e't-tedris geçen sene Ramazan-ı şerifde padişah-ı akdesimiz Sultan Mehmed Reşad Han hazretlerine bizzat takdim ile mazhar-ı iltifat-ı cihan-derecât-ı padişahileri olmuş idim. Kitabın mündericâtında nef'-i umumi hatırası bu defa tabî cihetine fikrimi sevk etmiştir.”

İki mukaddime ile başlayan birinci dersin ilk mukaddimesi Arabça ve Farsça bir münâcât ikincisi ise i'tizâr ve istihlâs'dır. Birinci dersin ilk bahsi rüya, ikinci bahis ayetin tercüme ve tefsiri, üçüncü bahis isbât-ı sâni' ve âfâkî nazariyeler, dördüncü bahis isbât-ı nübüvvet, beşinci bahis Kur'ân-ı kerimin fazileti, şâhid ve şâfi olması, altıncı bahis Tevratın dîn-i mübîn-i Ahmedîye şahidliği, yedinci bahis enbiyanın ve kütüb-i semâviyenin ümmetlerine rahmet olmalarıdır. Birinci dersin hatime kısmı muhataplar ile yapılan müzakereden ibarettir. Mukaddime kısmı Arabça bir hutbe ve Farsça bir münâcâtla başlayan ikinci dersin birinci bahsi âyetlerin zahiren ve batınen meâni-i celîlesi, ikinci bahis ittihâd-ı enbiya ve hisse-i ibret, üçüncü bahis adalet hayat-ı ictimâiyyenin ruhudur. Hatime kısmı yine muhataplar ile arasında geçen müzakere'dir. Üçüncü dersin mukaddime kısmı aynı şekilde Arabça bir hutbe ve Farsça münâcât ile başlamakta, birinci bahis âyetlerin tefsiri ile tercümesinden, ikinci bahis istinbât-ı ahkam ve hisse-i ibretten ibaret olup, dört meseleye ayrılmış; birinci mesele birinci hitap, siyasi memurların belde lisanına vukûflarının lüzumu, ikinci mesele ikinci hitap, suretlerin şer'ân memnû'iyeti, üçüncü mesele üçüncü hitap, memurların matlûb olması, dördüncü mesele dördüncü hitap, tâib-i sahihin saadet-i mutlakaya ermesinden bahsedildikten sonra üçüncü bahiste hayat-ı medeniyyenin düşmanlarının kimler olduğu anlatılmıştır. Hatime, muhataplar ile arasında geçen müzakereden ibarettir. Dördüncü dersin mukaddime kısmından sonra dersin mevzularının özeti yapılmış, birinci bahiste âyetlerin tercüme ve tefsiri, ikinci bahis bir arif-i Muhammedînin hisse-i ibreti tasvir ve takriri, üçüncü bahis hayat-ı insaniyyenin şekl-i güzârîsi, dördüncü bahis İnsan hayatından ne ister, hatime muhata ile mübâhasesinden ibarettir. Bu ders *Mevizâ der-Tefsîr-i [ve câehu kavmuhu yuhraûne ileyhi]* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü 65 numarada kayıtlı olan 14 sayfalık eserin aynısıdır, ondan farkı matbu halde bulunmasıdır.¹³⁸ Eser dua-i belîğ ile bitmektedir

B. Yazma Eserleri:

1- *Medrese Hatıraları [Islahat Nizamnâmesi]*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, nr. 239, 14 s. Vildan Faik Efendi'nin medreselerin ıslahı ile ilgili olarak 25 Teşrinisânî 1325 (8 Aralık 1909)'da kaleme aldığı risaledir. Faik Efendi'nin hazırlamış olduğu bu ıslahat programı medreselere yeni bir nizam vermek amacıyla 1 Ekim 1914 (20 Zilkade 1332/27 Eylül 1330)'da ilan edilen Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin önemli kaynak metinlerinden biri olduğu gibi yeni medrese teşkilatlanmasına etki eden bir eserdir. Islah programı bir nizamnâme şeklinde ve üç kısımdan mürekkep olarak teşkil edilmiştir. Eser bir tetkikle yayınlanmıştır.¹³⁹

2- *Teshîlu'n-Nahv*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi Bölümü, d.n. 1631, 29 v.

138 Risâle, Arapça bir giriş ve mesneviden bir münacaatla başlamış sonrasında dersin mevzularının özeti yapılmıştır. Dört derse ayrılan eserin birinci kısmının başlığı “Mana-yı Münif-i Ayet-i Celîle” olup Hud suresinin 78-79-80. ayetlerinin tercüme ve tefsiri yapılmıştır. “Hisse-i İbret” adını taşıyan ikinci derste Bir arif-i Muhammedînin hisse-i ibreti tasvir ve takriri anlatılmış, üçüncü derste “Hayat-ı İnsaniyyenin Şekl-i Güzârîsi” başlığı altında “İnne'l-insane hulika helû'an” ayet-i celîlesinin tefsiri verilmiş, “İnsan Hayatından Ne İster” adlı dördüncü derste ise “Men amile sâlihan min zekerin ev ünsâ” ayetinin tefsiri yapılmış, sonrasında muhataplarla olan soru ve cevaplara yer verilmiştir. Risâle, yukarıda zikredildiği üzere el-Mevâizu'l-Hisan adlı kitabın dördüncü dersinin aynısıdır. Ondaki farkı talik hatıyla, müellif tarafından kaleme alınmasıdır. Ayrıca el-Mevâizu'l-Hisanda geçen mevzu-i evvel, mevzu-i sâni, mevzu-i sâlis, mevzu-i râbi, el-mübâhesetü'l-câriyetü maa'l-muhatabın gibi konu başlıklarıyla beyit, şiir, mesnevi gibi ara başlıklar yer almamıştır.

139 Arzu Güldöşüren, “Bilinmeyen Bir Medrese Islahatı Metni ve Değerlendirilmesi”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (2011/2), 31, s. 201-220.

Nahiv ilmine ait olan eser, kapağında da ifade edildiği üzere Meşrutiyet'ten önce Askeri Rüşdiye Mektepleri'nde okutulmak üzere telif, talebe tarafından da istinsah edilmiştir. Kitap 25 derse ayrılmış,¹⁴⁰ birinci derste Nahiv ilminin tarifi, mevzuu ve faydası anlatılmış, sonraki derste “âmil” bahsine geçilmiş, âmil lafzî ve manevî olmak üzere ikiye, lafzî de semaî ve kıyasî olarak yine iki kısma ayrılarak anlatılmış, bundan sonra sırasıyla “ma'mûl”, “fail”, “ma'mûl”, “mansub”, “mefulün fih”, “mefulün me'ah”, “müstesna”, “ma'mûl-i mücerred”, “ma'mûl-i meczum”, “ma'mûlun bi't-teb'iyye”, “edevât-ı atf” ve “irâb” bahisleri anlatılmıştır. Derslerin bir kısmından sonra tatbikat adı altındaki başlıkta konu ile ilgili örnekler de verilmiştir.

3- *Tebyînu'l-edevât fi-mâ verede fi'l-Kurâni mine'l-kelimât*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 123, 1336 (1917-1918), 28 s. Kur'an edatlarını bilmenin önemine “Edevât-ı Kur'aniye mevâki'in ihtilâfıyla mânaca muhtelif ve mevâki hasebiyle ihtilâf-ı kelâm ve istinbât-ı ahkâm edileceğinden edevât-ı Kur'aniye'ye marifet mühimmât-ı matlûbedendir” (s. 1) sözleriyle işaret eden Vildan Faik Efendi, bu mevzuya dair hakikatleri yazmanın büyük bir vukuf gerektirdiğinden bahsetmiş, eserini İmam Suyutî'nin İtkân adlı kitabından ihtisaren tercüme ederek, alfabe harfleri üzerine tertip etmiştir. Risâlede edatların harflere, isimlere, fiillere ve zarflara benzeyen türlerinin tamamı anlatılmıştır. Eserin başında ifade edildiği üzere risale iki sebeple kaleme alınmıştır. Birincisi müellifin ömrünün sonlarında Allah'ın rızasını kazanma arzusu, ikincisi ise tefsir mütâlaasında bulunan erbâb-ı ilme bir hediye-i diniye vermek ve okuyanlar tarafından rahmetle yad edilmesine vesile olması düşüncesidir.

4- *Nahviyye, Mâlatiyye, Dinâriyye Makâmelerinin Tercümesi ve Şerhi*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 1393, 18 s. Toplumdaki eksiklik ve çelişkilere dikkat çekmek amacıyla Harîrî tarafından elli makameden ibaret olarak kaleme alınan *Makâmât* adlı eserden bazı makâmeler, nazım-nesir karışımı olarak anlatılmıştır.¹⁴¹ Ana gayesi insanlara iyi ahlâk telkin etmek olan eserin mühim bir kısmı şiiirlerden teşkil edilmiş, ibareler yer yer ayetler, hadisler ve darbı mesellerle süslenmiştir. Makâmât gerek sanat bakımından yüksek bir değeri haiz olduğundan gerekse ibareleri içinden çıkılamayacak derecede müşkil bulunduğundan esere şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Vildan Faik Efendi de 1310 (1892-1893)'de Arap Edebiyatı ile meşgul iken Harîrî'nin makâmelerinden Nahviyye, Mâlatiyye ve Dinâriyye'yi tercüme ve şerh etmiş, daha sonra Arap Edebiyatı ile ilgilenenlere bir hediye olmak üzere Hüdai Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Makâmât herkesin okuyup anlayabileceği bir kitap olmadığından medrese mensupları ulemeden birinin fazl u kemalini göstermek için “O Makâmât okumuş bir zattır” ifadesini kullanırlardı.¹⁴²

5- *Tavdîhu'l-mübhemât fi-mâ verede fi'l-Kurâni mine'l-kelimât*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 125, 58 s. Tefsir ilmine ait olan ve Arapça telif edilen risale, Suyutî'nin İtkân'ından ve İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l-beyân* adlı eserinden istifadeyle tertip edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i okuduğu zaman anlaşılmas bazı lafızlarla karşılaşan Vildan Faik Efendi, bu durumun sebebinin Kur'an'dan değil onu okuyanlardan kaynaklandığını, lafızların anlaşılmıyor gibi görünmesinin asıl nedeninin dilin inceliği ve Kur'an'ın o dili iyi kullanması olduğunu ifade etmiş ve Kur'an-ı Kerim'de geçen müphem lafızları açıklamak gayesiyle bu eseri kaleme almıştır.

6- *Tefsîr-i Sûre-i Kâf*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 129, 1304 (1886-

140 24'üncü dersten sonraki ders biraz belirsiz yazılmış olsa da sıralama gereği bunu 25 olarak okuduk.

141 Hulusi Kılıç, “Harîrî”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 191.

142 Hariri, *Makâmât*, terc: Sabri Sevsevil, MEB, İstanbul, 1952, s. 5, 7, 12.

1887), 76 s. Kaf suresinin tefsirinden ibaret olan risâle Arapça olarak kaleme alınmıştır. Vildan Faik Efendi, Meşîhat tarafından 1304 Ramazanında (1887 Mayıs-Haziran) Yeni Camide halka vaaz ve nasihat etmekle görevlendirildiğinde bu surenin tefsirine başlamıştır. Risalede surenin içinde geçen kelimeler açıklanarak bunlardan murad edilen mâna izah etmeye çalışılmıştır. Eserin girişinde ifade edildiği üzere mânaları açıklarken çeşitli tefsirlerden ve “salihlerin hikâyelerinden” de istifade etmiştir. Nahl Suresini tefsir ettiği eserinde, Peygamber Efendimizin her hutbenin sonunda Kaf suresinin tamamını veya bir kısmını tilavet buyurdıklarından bahseden Vildan Faik Efendi, camide halka vaaz etmekle vazifelenirildiği için bu surenin tefsirini yapmayı seçmiş olabilir.¹⁴³

7- *el-Multekat fi usûli't-tefsir*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 126, 72 s. Tefsir usulü ile ilgili muhtasar bir risâle olan eser, Arapça olarak kaleme alınmış, İmam Suyûtî'nin el-İtkân'ından ve diğer bazı önemli kitaplardan toplanarak tertip edilmiştir. Risale, yazıldığı yere kadar 14 “asıl”dan ibaret olup, bazen “asıl”lar “fasıl”lara da ayrılmıştır. Birinci asılda ayetlerin Mekki ya da Medeni olmaları hususuna değinilmiştir. İkinci asılda Kuran'ın toplanması ve düzenlenmesi, isimlerinin bilinmesi, surelerin düzenlenmesinin tevkîfî olarak mı yoksa sahabenin ichtihadı ile mi gerçekleştiği meseleleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü asıl sırasıyla, nüzûlü tekrar eden ayetler, nüzûlü hükmüne hükmü nüzûlüne takaddüm eden ayetler, aynı zamanda inen ve ayrı ayrı inen ayetler, meleklerle ve melekler olmadan inen ayetlerle ilgilidir. Dördüncü asılda, Kur'an-ı kerimin Kadir gecesinde Levh-i mahfûzdan dünyaya bir kerede indirildiği, Peygamberin hayatı boyunca ise bölümler halinde nazil olduğu anlatılmış, Ehl-i sünnetin Kur'an'ın indirilmiş olduğu meselesinde görüş birliğinde olduğu, buna karşın inzalin anlamı konusunda hemfikir olmadıkları belirtilmiştir. Beşinci asılda vahiy ve onun niteliğinden bahsedilmiş, altıncı asıl iki fasıldan teşekkül etmiş, ilk olarak ayetler arasındaki ilişki daha sonra ise surelerin başlangıç ve bitişleri arasındaki münasebetler ele alınmıştır. Yedinci asıl muhatapların çeşitleriyle, sekizinci asıl ayet sonlarındaki fasılalarla ilgilidir. Dokuzuncu asıl üç fasıldan ibaret olup birinci fasıl Kur'an'ın “garîb” kelimelerine, ikinci fasıl Kur'an'da geçen ama Hicaz lehçesinden olmayan kelimelere, üçüncü fasıl Kur'an'daki Arapça olmayan kelimelere ayrılmıştır. Onuncu asıl vücûh ve nezâir, on birinci asıl Kur'an'ın irâbı, on ikinci asıl mücmel ve mübeyyen, on üçüncü asıl müşkil, on dördüncü asıl ise mübhemât hakkındadır. Faik Efendi risâleyi tamamlayamadan yarım bırakmış, eseri yazmaktan vazgeçmesine sebep olarak da Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'yi¹⁴⁴ göstermiştir.¹⁴⁵

8- *Kaside-i Münferice Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, d.n. 107, 21 v.

143 Mustafa Özel, “Nahl/16 Süresinin 90. Ayetinin Tefsiri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006-X2, s. 150.

144 Mustafa Özel, “Vildan Faik”, s. 225-226. Vildan Faik Efendi, müderrislik, muallimlik, huzur dersi muhatablığı ve mukarrirliği gibi önemli vazifelerde bulunduğu halde ömrünün sonlarına doğru hoş olmayan bazı muamelelerle karşı karşıya kalmıştır. Kendisi *el-Multekat fi usûli't-tefsir* adlı derlemeyi Şeyhülislam Hayri Efendi'nin tayini ile Medresetü'l Mûtehasisinde okuttuğunu, İslam milleti için hayırlı bir şahıs olan Hayri Efendi'nin kıymetinin bilinmediğini, İttihatçılıkla suçlandığını fakat onlardan olmadığını, buna delil olarak İttihatçılar tarafından Meşîhat'ten azledilmesini ve yerine farmason olan Mûsâ Kâzım'ın getirilmesini göstermiştir. Mûsâ Kâzım ile ilgili fikirlerini de açıklamış, onun bu din aleyhine yapacağını yaptığını, Medresetü'l-Mûtehasisindeki hocalık görevinden onun tarafından çıkarıldığını, bundan sonra Evkâf Nazırı'nın emriyle Medresetü'l-Vâizinde tefsir okutmakla görevlendirildiğini, orada bir müddet vazife yaptıktan sonra bunu öğrenen Mûsâ Kâzım'ın Evkâf Nazırı ile görüşerek buradan da çıkarılmasına sebep olduğunu söylemiştir. Ayrıca o bu yaptıklarını da kalmamış, on yıldan beri mukarrir olarak katıldığı huzur derslerindeki dördüncü mukarrirliğini yediye indirmiştir. Nitekim -1334 (Temmuz 1916) ve 1335 Ramazanında (Haziran Temmuz 1917)'de IV. Mukarrir iken 1336 Ramazanında (Haziran-Temmuz 1918)'de VII. Mukarrirliğe getirilmiştir. Bkz. (HHMD), nr. 45; Ebûlülâ Mardin, *age*, I, s. 577, 581, 586. Bütün bunlar ümitsizliğe düşmesine sebep olduğundan bu derlemeyi yazmayı yarım bırakmış, kendisini ve Mûsâ Kâzım'ı Allah'a havale etmiştir.

145 Ahmet Aygün, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “*Debreli Vildan Faik ve Mutefakki Usuli't-Tefsir*” adlı yüksek lisans tez çalışmasını hazırlamaktadır. Mustafa Batman, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Osmanlı Dönemi Tefsir Usulü Örneği: Debreli Vildan Faik adlı yüksek lisans tez çalışmasını hazırlamaktadır.

İbnu'n-Nahvî ismiyle meşhur olan Yusuf b. Muhammed et-Tilimsâni et-Tevzerî tarafından kaleme alınan *el-Kasîdetü'l Münferice'yi*, İsmail Ankaravî, *el-Hikemü'l-Münderice fî Şerhi'l-Münferice* adıyla şerh etmiştir.¹⁴⁶ Aynı zamanda Mesnevî şârihi de olan İsmail Ankaravî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı şerhi inceleyen Vildan Faik Efendi -basılırken bir musahhîh alimin elinden geçmemiş olmasından olsa gerek- kitabın matbu halinde sayılamaz derecede yanlışlıklar bulmuş, “mevâdd-ı kelimattaki sehviyyat-ı mürettibden” başka hatalar da görmüş ve “sebeb-i tahrir” kısmında ifade ettiği üzere “tayy-ı zevâid-i fevaid ve terk-i lüzum-ı malâ-yelzem” kaidesince mananın özünü alakalı en lüzumlu gördüğü kısımları seçmiş ve erbâb-ı mütalaanın doğrudan doğruya faydalanabilmesi düşüncesiyle Türkçe olarak bu eseri kaleme almıştır. Kırk beyitten ibaret olan ve “Ey sıkıntı, şiddetleri ki, ferahlayasın, kuşkusuz senin (karanlık) gecen, (aydınlık) sabahın gelişini bildirmiştir” beytiyle başlayan kasidede genel olarak Allah'a teslimiyet ve güven duygusuna vurgu yapılmıştır. Kasidede ifade edilen fikirler çoğunlukla bir ayet ya da hadisten ilham alınarak mısralara dökülmüş, kasideyi şerh eden müellifler de şerhlerinde bu hususu belirtmeye özen göstermişlerdir.¹⁴⁷ Nitekim risalede de konuyla ilgili ayet ve hadislerle yer verilmiştir. Kaside şerhinin sonunda 1343 (1924-1925) tarihi kayıtlı olup kitabın devamında *Risâle fî şerhi hilyeti'n-nebeviyye* adlı eserin bir nüshası da vardır.

9- *Risâle fî şerhi hilyeti'n-nebeviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, d.n. 35, 14 s. Vildan Faik Efendi'nin kaleme aldığı mensur hilye-i şerife şerhidir.¹⁴⁸ Risalenin girişinde, İstanbul'un ekser mescitlerinde, mabetlerinde ve bazı Müslüman evlerinin duvarlarında teberrüken asılı bulunan ve zincirleme bir rivayet ile Ali bin Ebi Talib'e (ra) isnad edilen hilye-i nebeviye levhalarının matbu ve gayr-ı matbu olarak fevkalade güzel bir hüsn-i hatla yazılmaları sebebiyle herkesin dikkatini çektiği ifade edilmiş, sonrasında eserin kaleme alınış sebebi zikredilmiştir. Hilye-i nebeviye metinlerinin okunuşunun ve kelimelerin mânasının farklı olması sebebiyle bunlardan hangisinin asıl mânaya uygun ve rivayete mutabık olduğunun hadis kitaplarına ve lügate müracaat edilmeden anlaşılamadığını belirten Faik Efendi, okuyanları bu kaynaklara müracaat zahmetinden kurtarmak gayesiyle hilyenin ayrıntılı bir şekilde şerh ve izahını yapmayı düşünmüş ve 1311 (12 Ocak 1894) senesinin Receb'inin birinci Cuma gecesi -mübarek Regaib gecesine denk gelen gecede- yazmaya başladığı eserini bir haftada bitirmiştir. Şerhe geçmeden önce önemine binaen hilye-i nebeviye levhalarının bulunduğu yerde yapılmaması gerekenler sıralanmış, yüksekçe bir yere asmak gibi tazim ve hürmet ifasına çalışıldığında ise büyük tesirlerinin görüleceğini eklenmiştir. Bundan sonra levhaları evde bulundurmanın, ezberlemenin, mânalarını anlamanın ve üzerinde taşmanın faziletlerinden bahsedilmiş, ardından Abbasi halifelerinden Harun Reşid'in taltifât-ı Muhammediye'ye nail olduğuna tercüman olan Hakanî'nin beytine yer verilmiştir.

Risâle fî şerhi hilyeti'n-nebeviyye'nin bir nüshası *Kaside-i Münferice* adlı risâlenin sonunda bulunmaktadır. Burada yer alan hilye-i nebeviye şerhinin müstakil bir kitap halinde bulunan risâleden farkı “İfade” başlığı altındaki kısımdır. İfade kısmında, ilmiye mesleğinde tedris ve tederrüde bulunduğu sırada Arap şairlerinin ve ediplerinin dini, ahlâki, edebi hutbe ve şiirlerini mütalaa ettiğini ve ezberlediğini belirten Faik Efendi, bunları önce müfredat ve mânaca tahlil ve tavzih ile tahrir ettiğini daha sonra hafızasına yerleştirdiğini de eklemiştir. Burada dikkat çekici nokta Cumhuriyet hükümeti sayesinde herkeste fikrî bir teceddüd uyandığını zikretmiş olmasıdır.

146 Hüseyin Elmalı, “İbnu'n Nahvi, el-Kasîdetü'l- Münferice'si ve Tercümesi”, *D.EÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, İzmir 2002, s. 38.

147 Hüseyin Elmalı, agm, s. 41-44.

148 Hüseyin Gündüz, “Hz. Muhammed Hakkında Yazılmış Hilyeler”, *Hilye-i Şerife Hz. Muhammed'in Özellikleri*, ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, Artam Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 35

10- *Şerh-i Kasîde-i Hemziyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar Bölümü d.n. 106, 136 s. Muhammed b. Said Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı *Kasidetü'l-bürde*'sinden sonra en meşhur eseri *el-Kasidetü'l-hemziyye fî medhi'n-nebeviyye* olup diğer bir adı Ümmü'l-kurâ fî mehdi hayri'l-verâdır. Bûsîrî'nin 455 beyitlik kasidesini¹⁴⁹ şerh etmeye başlayan Vildan Faik Efendi eseri telif ederken, tahlil, mâna ve bazen de mütalaa olmak üzere beyitleri üç başlık altında açıklamış, ancak ömrü vefa etmediği için risaleyi tamamlayamamıştır.¹⁵⁰ Eserin sonunda kimin yazdığını bilmediğimiz "Sahib-i telif üstad-ı muhterem Hoca Vildan Faik Efendi, işbu kasideyi şerifeyi bu beyte kadar tercüme muvaffak olup hitama resîde olmadan ecel-i mev'ûduyla 13 Zilhiccetü's-şerife 1343 ve 4 Temmuz 1341 tarihine müsadif yevm-i cumartesi vakt-i fecrinde tekmil-i enfâs ederek âzim-i dâr-ı cenân olmuştur. Gafarallâhu lehû ve li-cemî'î'l-mü'minîn" (s. 136) notuyla vefatına temas edilmiştir.

11- *Nahl Suresinin 90. ayetinin Tefsiri*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü d.n. 122, 15 s. Eser, Medresetü'l-Vâizin öğrencileri için dört dersten mürekkep bir şekilde, Türkçe olarak kaleme alınmıştır.¹⁵¹ Risalede Nahl suresinin 90. ayetinde yer alan üçü emir üçü de nehy olan "adl" "ihsân" "rahn" "el-fahşâ" "el-münker" "el-bağy" kavramlarının tefsiri yapılmıştır. Kavramların önce sözlük, ardından da terim anlamları verilmiş, bazen genel bir yorumda bulunulmuş, son olarak da işârî bir tefsir yapılmıştır. Sözlük anlamları verilirken Mütercim Asım'ın *Kâmûs Tercümesi*'nden, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinden istifade edildiği gibi Kadı Beyzâvî'nin, *Envâru't-Tenzil* adlı eserinden de faydalanılmıştır. Ayetin anlam yoğunluğuna ve faziletine işaret etmesi bakımından risâlenin başında ve sonunda Abdullah b. Mesud'un bir sözüne de yer verilmiştir.¹⁵²

12- *Tercüme ve İzahlı Ahvâlü'n-Nebi*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 628, 81 s. Aziz Mahmud Hüdai hazretlerinin 1046'da (1636-1637) *Ahvâlü'n-Nebiyi'l-Muhtar*¹⁵³ adıyla Arapça olarak kaleme aldığı, "neşe-i ruhaniye-i Muhammediye, velâdet, mucizât-ı nebeviye ve kıssa-i Mirac" gibi mühim konuları ihtiva eden risalesini Hüdai asitanesi postnişini Mehmed Gülşen Efendi, umumi bir fayda sağlanması amacıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Mütercim umumi fayda fikrine istinad eden Vildan Faik Efendi de eseri şerh ve izah etmiş, ilavelerde bulunmuş, bazı kısımları tafsil etmiştir. Eser tertip edilirken Aziz Mahmud Hüdai hazretlerine ait kısım "asıl", Mehmed Gülşen Efendi'ye ait olan "tercüme", kendi kaleme aldığı kısım ise "izah" başlığı altında verilmiştir. Mehmed Gülşen Efendi'nin eserinin müstakil bir nüshası olmayıp onun tercüme ettiği kısım Faik Efendi'nin risalesinin içindedir. Nitekim Faik Efendi, 5 Zilhice 1339/10 Ağustos 1337 (10 Ağustos 1921)'de eserini bitirdikten sonra Mehmed Gülşen Efendi'ye takdim etmiş, o da aynı gün Hüdai Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.¹⁵⁴ Risalede ilk olarak Nur-i Muhammedi bahsine girilmiş, ikinci bahis olarak Peygamber efendimizin doğumundan önce ve sonra meydana gelen mucizeler anlatılmış, üçüncü bahiste Mirac meselesine geçilmiş, miracın

149 Mahmut Kaya, "Bûsîrî Muhammed b. Said", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 469.

150 Muhtemelen citlenme sırasında 136 sayfadan ibaret olan kitabın sayfaları arasında bir karışıklık olmuş, 95'inci sayfadan sonra 113'e atlanmış ve 113'den devamla 136'ıncı sayfaya kadar gelinmiş, 136'dan sonra ise tekrar 96'dan başlanmış, 112'de bitirilmiştir.

151 Dersi bırakması için emir gelmesi üzerine Medresetü'l-Vâizin'deki görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve inzivaya çekilmiştir. Buna sebep daha önce de zikredildiği üzere Musa Kazım Efendi ile aralarında geçen bir olaydır. Bkz. Mustafa Özel, "Nahl", s. 139.

152 Mustafa Özel, "Nahl", s. 139-151.

153 Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, d.n. 279.

154 Hacı Selim Ağa Kütüphanesi kayıtlarında eser Mehmed Gülşen Efendi'ye ait olarak gözükse de Vildan Faik Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

ruhani mi yoksa cismani olarak mı gerçekleştiği üzerinde durulup, hem ruhani hem de cismani olarak gerçekleştiği ifade edilmiş, son olarak Peygamberimizin mucizeleri bahsine geçilmiş ve burada en büyük mucize olarak Kurân-ı Kerim gösterilmiştir.¹⁵⁵

C. Makaleleri

1. "Devr-i İstibdâta Söylenmiş Bir Müsâmere-i Semâviye", *Beyanu'l-Hak*, aded 3, 23 Ramazan 1326-6 Teşrinievvel 1324, s. 16.
2. "Bir Sada-yı Hâtîfi", *Beyanu'l-Hak*, aded 4, 30 Ramazan 1326-13 Teşrinievvel 1324, s. 65.
3. "Kerem, Semâhat, Sahâ, Cûd", *Beyanu'l-Hak*, aded 5, 7 Şevval 1326-20 Teşrinievvel 1324, s. 88-89.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO, 3435/257621; 3440/257935; 3450/258704; 3454/259048.

MF.MKT, 379/46; 576/48.

Ruus Defteri, nr: 241.

TFR.I.ŞKT, 164/16361.

Y.MTV, 290/50; 302/93; 313/7 .

ZB, 623/112.

Emekli Sandığı Arşivi (Ankara)

Mülki Tasnif, nr. 42194.

İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi

Huzur-ı Hümayûn Müderrisleri Defteri (HHMD), nr. 45

Sicill-i Ahval Dosyası, nr. 3591.

Tarik Defterleri (TD), nr. 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

Haus-, Hof- und Staatsarchive (Avusturya)

Albanien Kart 15, No: 73, Manastır 23 Kasım 1908; *Albanien Kart* 15, No: 75, Draç 22 Aralık 1908.

Gazete, Salname ve Dergiler

Ceride-i İlmiye, II, sy. 14, Şaban 1333, sy. 15, Ramazan 1333, V, sy. 48, Zilkade 1337.

İkdam, 15 Zilhicce 1343 Salı/7 Temmuz 1341, nr. 10146.

İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334.

155 Bu eserle ilgili olarak Doç Dr. Gülgün Uyar'ın danışmanlığında bir tez çalışması hazırlanmıştır. Tezin birinci bölümünde ilk olarak eserin nüshaları, müellifi, müstensihisi, mütercimi ve şârihi kısaca tanıtılmış, sonrasında eserin muhtevsından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Ahvâlü'n-Nebiyi'l-Muhtâr çeviri yazısı ile birlikte verilmiştir. Bkz. Emel Turan, *Hız. Peygamber'in Yaratılışı ve Mucizelerine Dair Aziz Mahmud Hüdâi'nin Ahvâlü'n-Nebiyi'l-Muhtâr Adlı Risalesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Muhibban, 14 Safer 1329/1 Şubat 1326, II, sy. 2, s. 114-115; 15 Rebiülahir 1329/3 Mart 1327, II, sy. 3, s. 122; 14 Rebiülahir 1329/1 Nisan 1327, II, sy. 4, s. 134-135.

Salnâme-i Askerî, Matbaa-i Ceride-i Askeriyye, 1304.

_____Matbaa-i Ceride-i Askeriyye, İstanbul 1307.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1317.

_____Matbaa-i Âmire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1319.

_____Asır Matbaası, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1321.

Sırat-ı Müstakim, 28 Safer 1328/25 Şubat 1325, nr. 79; 25 Muharrem 1326/13 Kanunisâni 1326, nr. 125.

Tanin, 13 Safer 1327, 22 Şubat 1324, 7 Mart 1909, nr. 215; 14 Muharrem 1328/13 Kanunisani 1325, nr. 33-502; 1 Safer 1328/29 Kanunisâni 1325/11 Şubat 1910, nr. 518; 6 Ramazan 1329/17 Ağustos 1327/30 Ağustos 1911, nr. 1076; 21 Safer 1330/28 Kanunisâni 1327/10 Şubat, 1912, nr. 1236.

Tercüman-ı Hakikat, 27 Rebiülevvel 1328/26 Mart 1326, nr. 10422.

Kitap ve Makaleler

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1996, IV.

Altuntaş, Zeynep, "Yarı Ulemadan Bir Jön Türk Hoca Muhyiddin'in Hayatı ve Eserleri", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2011, sy. 13, s. 223-255.

Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926, haz: Ahmed Nedim, İstanbul 1983.

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983.

Baltacı, Cahid, *VI-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, I-II.

Bartl, Peter, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, İstanbul 1998.

Behceti İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mutebere-i Üsküdar*, haz: Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul 1976.

Bozboru, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul 1997.

Can, Bülent Bilmez, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2008, 179, s. 28-29.

Clayer, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul 2013.

Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul 2004.

Çiçek, Yeliz, *Vildan Faik'in Teshilü's-Sarf adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009.

Derman, M. Uğur, "Hezârfen Hattat Üsküdarlı Necmeddin Okyay", *Üsküdar Sempozyumu I*, 23-25 Mayıs 2003, ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul 2004, II, s. 182-194.

Elmalı, Hüseyin, "İbnu'n Nahvi, el-Kasidetu'l- Münferice'si ve Tercümesi", *D.EÜ. İlahiyat Fakül-*

- tesi Dergisi*, XVI, İzmir 2002, s. 37-56.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, III-IV.
- Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1960.
- eş-Şenferâ, el-Büstî, et-Tuğraî, *Lâmiyyetu'l-Arab, Unvânu'l-Hikem, Lâmiyyeti'l-Acem*, haz: Nurettin Ceviz, Sadi Çögenli, Erzurum 2000.
- Gazel, Ahmet Ali, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütü Fikri'nin Tanzimat'ı*, Konya 2007.
- Güldöşüren, Arzu, "Bilinmeyen Bir Medrese Islahatı Metni ve Değerlendirilmesi", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (2011/2), 31, s. 201-220.
- _____ "Vildan Fâik Efendi", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 108-109.
- Gündüz, Hüseyin, "Hz. Muhammed Hakkında Yazılmış Hilyeler", *Hilye-i Şerife Hz. Muhammed'in Özellikleri*, ed. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, Artam Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 31-37.
- Hariri, *Makâmât*, çev. Sabri Sevsevil, İstanbul, 1952.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi, Temmuz 2001, I-II.
- Hocaoğlu, Baran, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul 2010.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1988.
- İpşirli, Mehmet, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 441-444.
- İrtem, Süleyman Kani, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.
- İşli, Necdet, "Üsküdar Envanterinden Seçmeler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, 6-9 Kasım 2008, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, I, s. 507-516.
- Kansu, Aykut, *Politics In Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913*, Social, Economic And Political Studies Of The Middle East And Asia, Brill 2000.
- Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul 2001.
- Kara, Mustafa, *Din, hayat, sanat açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977.
- _____ Mustafa Kara, "Dergâhlar ve Mersiyehanlar", *Türk Edebiyatı*, Ocak 2008, sy. 411, s. 10-15.
- Kaya, Mahmut, "Büsîri Muhammed b. Said", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 468-470.
- Kılıç, Hulusi, "Harîri", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 191-192.
- Koloğlu, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul 1991.
- Kut, A. Turgut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", İstanbul Armağanı, İstanbul 1997, III, s. 347-374.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, İstanbul 1978, s. 1-210.
- _____ *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000.

- Mardin, Ebülulâ, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1956, II- III.
- Omay, Semiha, *Huzur Dersleri İle İlgili Konuşmalar*, İstanbul 1965.
- Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, II.
- Örenç, Ali Fuat, “Mutasarıf”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 377-379.
- Özcan, Tahsin, “Ömer Lutfi Efendi”, *DİA*, XXXIV, *İstanbul 2007*, 73-74.
- Özel, Mustafa, “Debreli Vildan Fâ'ik ve el-Multekât fi usûli't-tefsîr”, *İslâmiyât* II Ekim-Aralık 1999, sy. 4, s. 223-226.
- _____ “Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, sy. XV, s. 61-96.
- _____ “Nahl/16 Sûresinin 90. Ayetinin Tefsiri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006-X/2, s. 139-151.
- Polat, Nazım H., *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.
- Sönmez, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul 2007.
- Sula, Murat, “Debreli Vildan Faik ve Teshilu'n-Nahv'i”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/ XXIX, s. 123-174.
- Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*, haz. Hümeýra Zerdecî, İstanbul 2004.
- Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rıfâi Külliyyâtı, haz. Selami Şimşek, İstanbul 2012.
- Temiz, Bilal, “Hud Suresinde Hz. Lut ve Kavmi”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 12, Bahar 2008, sy. 35, s. 311-331.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiyede Siyasal Partiler*, İstanbul 1998, I.
- Turan, Emel, *Hz. Peygamber'in Yaratılışı ve Mucizelerine Dair Aziz Mahmud Hüdai'nin Ahvâlü'n-Nebiyi'l-Muhtâr Adlı Risalesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1941, II.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- Yücer, “Mahmut, Üsküdar'da Sâdilik ve Sâdi Tekkeleri”, *Üsküdar Sempozyumu* II, 12-13 Mart 2014, ed. *Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü*, İstanbul 2005, I, s. 202-225.
- Zekaj, Ramız, *The Development Of The Islamic Culture Among Albanians During The XXth Century*, The Albanian Institute Of Islamic Thought Civilization (AIITC), Tiran 1997.